№ 256 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ, 17 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 1910 ՉՈՐԵՔՇԱԲԹԻ, 17 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ № 256

ԵՐԵՍՈՒՆՈՒԹԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

Տարեկան գինը 10 ռուբլի. կէս տարվանը 6 ռուբլի. Առանձին համարները ԱՄԷՆ ՏԵՂ 5 ԿՈՊ. [illegible] Մեր հասցէն՝ Тифлисъ, редакція «Мшакъ» Сергіевская ул. № 5. կամ Tiflis, Rédaction «Mschak». Խմբագրատան տելեֆոն № 253.

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 (բացի կիրակի և տօն օրերից). [illegible] Խմբագրատան տելեֆոն № 253.

ԲԱՑՎԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՄՇԱԿ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԼՐԱԳՐԻ

ԱՌԱՋԻԿԱՅ 1911 ԹՒԱԿԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

(39-ՐԴ ՏԱՐԻ)

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆԸ. «Մշակի» տարեկան գինը 10 ռուբլի է, 11 ամսվանը նոյնպէս 10 ռ., 10 ամսվանը՝ 9 ռ., 9 ամսվանը՝ 8 ռ., 8 ամսվանը՝ 7 ռ., 7 և 6 ամսվանը՝ 6 ռ., 5 ամսվանը՝ 5 ռ., 4 ամսվանը՝ 4 ռ., 3 ամսվանը՝ 3 ռ., 2 ամսվանը՝ 2 ռ., 1 ամսվանը՝ 80 կ. և 20 կ. պօստի ծախք։

Ամերիկայի բաժանորդները պիտի վճարեն տարեկան 6 դոլլար. Եւրոպայի բաժանորդները՝ 32 Ֆրանկ. Պարսկաստանի բաժանորդները՝ 10 ռուբլի. Թիւրքիայի բաժանորդները՝ 120 ղրուշ։

Հասցէները փոխելու համար պէտք է ուղարկել նաեւ հին հասցէն, և միևնոյն ժամանակ 40 կոպ. նամականիշ։

Ի նկատի ունենալով, որ ուշ բաժանորդագրվելու պատճառով ստեղծվում են մի շարք տեխնիքական անյարմարութիւններ, որոնք զրկում են խմբագրութեանը հնարաւորութիւնից յունվարի 1-ից կանոնաւորապէս թերթն ուղարկել բաժանորդներին, ուստի խնդրվում է բաժանորդ գրվել ցանկացողներին վաղօրօք դիմել՝ գրելով հասցէները պարզ և ճշգրիտ։

Հին բաժանորդներից խնդրվում է կցցել փոխադր. բլանկի վրա նախկին տպագրված հասցէն իր վրա ունեցած համարով։

Մեր հասցէն. ТИФЛИСЪ, Редакція «МШАКЪ». Արտասահմանից՝ TIFLIS, Rédaction du journal «MSCHAK».

ԱՊԱՌԻԿ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՉԷ ԸՆԴՈՒՆՎՈՒՄ

ԿՈՎԿԱՍԸ ԵՒ ՀՆԴԿԱԿԱՆ ԵՐԿԱԹՈՒՂԻՆ

Մեր յօդուածի մէջ, որ նուիրեցինք Հնդկական երկաթուղուն, մենք այն միտքը յայտնեցինք, որ Կովկասի հա- [illegible]

[illegible] խաղրվի մեծ քանակութեամբ դէպի Հնդկական երկիրները, երբ կունենայ յարմար հաղորդակցութիւն։

Նաւթի արտահանութիւնը այդ ուղիով մեծ զարկ կը տայ մեր երկրի նաւթային արդիւնաբերութեան, ապահովելով նորանոր վաճառանոցներ նաւթի համար։

Ռուսաստանի ապրանքների մի մեծ քանակ, որ մինչև այժմ մուտք է գործել միայն Պարսկաստան, կանցնէ աւելի հարաւ գտնված երկիրներ և կը [illegible] երկաթուղին լինելուց յետոյ նրանք ուղիղ կը բերվեն իրանց արդիւնաբերութեան կենտրոնավայրից և կընկնեն սպառողի տրամադրութեան տակ աւելի էժան գնով և ձեռնտու պայմաններով։

[illegible] ցութեան և յարաբերութիւնների զարգացման մէջ գնահատելի է Կովկասի համար, մանաւանդ այնպիսի մի խոշոր ձեռնարկութիւն, ինչպէս է Եւրոպայի և Հնդկաստանի կապվելը Կովկասի հետ։

Քաղաքական մամուլը քննութեան ենթարկելով զանազան պետութիւնների շահերի պաշտպանութեան խնդիրները, վիճելի է համարում մի քանի կէտերում այդ մեծ երկաթուղու օգտակարութիւնը։

Դա սխալ ձեւակերպութիւն է։

Հաղորդակցութեան դիւրացումը չափազանց կարեւոր և էական խնդիր է. ժխտել նրան և հակառակել նրա իրականացման — մեծ մոլորութիւն է։

Ամեն մի ազգ պէտք է աշխատէ կարելիին չափ շատ օգտվել այդ ուղիներից և ոչ թէ նրանց բաւական անտես առնել։

Կովկասին հարկաւոր է այդ երկաթուղին և Կովկասը պէտք է աշխատէ յարմարեցնել նրան իր շահերի զարգացման համար։

Ա. Քալանթար

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ՊԱՐԼԱՄԵՆՏԻ ԱՐՁԱԿՈՒՄԸ

—

Լոնդոն, 15 նոյեմբերի

Գաղտնի խորհրդի նիստում թագաւորը ստորագրեց պարլամենտի արձակման և 1912 թ. նոր պարլամենտ գումարելու հրամանագիրը։ (Հ. Գ.)

—

Լոնդոն, 15 նոյեմբերի

Թագաւորը փակեց պարլամենտը մի [illegible]

ՈՒՆԳԱՐԱԿԱՆ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

—

Բուդապեշտ, 15 նոյեմբերի

Պատգամաւորների ժողով։ Բիւջէտի մասին եղած վիճաբանութիւնների ժամանակ Բատիանին հաստատում է, թէ կառավարութիւնը հետամուտ է գերվեհապետական ձգտումների, զանցառութեան տալով ազգային գործը։ Ունգարական պարլամենտը պէտք է աւելի մեծ չափով զբաղվէ արտաքին քաղաքականութեամբ։ Էրենտալը իրաւունք չունէր անհեկսիան կատարել առանց այն մեծ պետութիւնների համաձայնութեան, որոնք ստորագրել են Բեռլինի դաշնագիրը։ Նա խախտեց Աւստրո-Ունգարիայի վստահութիւնը և հաւասարակշռութիւնը կէսփ իր պարտաւորութիւնները։ Գերմանիան Անգլիայի հետ ունեցած մրցութեամբ մեկուսացված է և կարող է յոյս դնել միայն Աւստրո-Ունգարիայի վրա. որը, սակայն, տնտեսապէս բոլորովին շահագործված է։ Ունգարացիները միշտ պահպանել են դաշնակցութիւնը, սակայն գերմանական հասարակական կարծիքը, բացի պաշտօնականից, միշտ պաշտպանել է աւստրիական տեսակէտը ընդդէմ ունգարականի։ Պանգերմանական շարժումը դուրս է գալիս գլխաւորապէս Գերմանիայից. ունգարացիները ստիպված կը լինեն հանդէս գալ Գերմանիայի հետ դաշնակցութեան դէմ, եթէ գերմանական հասարակական կարծիքը չի փոխվի։ Էրենտալը գնել է կեղծ դոկումենտներ և շահագործել է նրանց ապիկար կերպով ունգարական սերբերի դէմ, որպէսզի վարկաբեկի անխի սերբերի մերձեցումը ունգարական անկախութեան կուսակցութեան հետ։ Բօսնիայում սերբերը սիստեմատիկ կերպով հալածվում են և աջակցութիւն է տրվում Շտադլէր արքեպիսկոպոսի խօրվատեան մոլեռանդ քաղաքականութեան։ Խօրվատիայում Տօմաշիչ բանը ձգտում էր ստեղծել հարաւ-սլավեան կղերական տէրութիւն խօրվատների գերիշխանութեան ներքոյ։ Հուստօրը բողոքում է եռապետեան ձգտումների դէմ և պահանջում է Բօսնիայի և Հերցէգովինայի միացումը Ունգարիայի հետ, որ կապահովէ այդ երկիրներին լայն աւտօնոմիա և անկախ երջանիկ զարգացում։ (Հ. Գ.)

ՎԵՐՋԻՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

—

Բեռլին, 15 նոյեմբերի

Ռէյխստագ է մտցված մի օրինագիծ՝ աւելացնելու առաջիկայ 5 տարվայ համար զօրքի քանակը մինչև 515,323 հոգի, որոնցից 400,000 ընկնում է Պրուսիայի բաժինը և որի համար պահանջվում է միանուագ 82 միլիօն, իսկ ամեն տարի 22 միլիօն։ 1911 թ. համար խնդրվում է 8 միլիօն։ Ռէյխստագում հերթական է նաւագնացութեան վրա դրվելիք հարկերի մասին օրինագծի առաջին ընթերցումը։ Բանալով վիճաբանութիւնները, կանցլէրը ասաց, որ երբ այդ օրէնքն ընդունվի, պէտք է բանակցութիւններ սկսել շահագրգռված օտար պետութիւնների հետ։ Սօցիալիստները կարծիք յայտնեցին, որ այդ օրէնքի պատճառով հացը կը թանգանայ։ Ազատամտողները ընդդէմ օրինագծի խօսեցին, իսկ ազգային ազատամտականները՝ յօգուտ։ (Հ. Գ.)

—

Աթէնք, 15 նոյեմբերի

Վենիզելօսը ծրագրային ճառի մէջ Լարիսսայում յայտնեց, որ յաջորդ ազգային ժողովը կը զբաղվի սահմանադրութեան քննութեամբ և անյետաձգելի օրէնսդրական աշխատութիւններով ներքին ռէֆօրմների մի ամբողջ շարքի համար։ Ծրագրվում է պատերազմական և ծովային մինիստրութիւնների ձուլումը, զօրքի և նաւատորմի վերակազմութիւնը օտարազգի կրթիչների հրաւիրմամբ։ Կառա- [illegible]

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԿԻՆԸ ԵՒ ՆՐԱ ԱՊԱԳԱՆ*)

(Սօցիալ-տնտեսական էտիւդ)

—

Ինչ վերաբերում է կղերին, բաւական է ասել, որ ամբողջ Ֆրանսիայի հողային մակերևոյթի մի-երրորդը նրա սեփականութիւնն էր կազմում։ Խուլ ու յամր՝ ժողովրդական անլուր տանջանքներին, նա անդորր ու հանգիստ էր իր փափուկ որջերում։ Եւ երբ 1641 թ. մինիստր-նախագահ Ռիշէլիէն եկեղեցական անծայր հողերի տէր կղերից պահանջեց 6 միլիօն ֆրանկ տուրք՝ պետական կարիքների համար, կղերապետ արքեպիսկոպոսներից մէկի վրա պարտականութիւն դրվեց պատասխանելու. «Եկեղեցական ճոխ սովորութեան համաձայն՝ պետական կարիքներին բաւարարութիւն տալու համար ժողովուրդը պէտք է օգնէ իր գոյքերով, ազնուականութիւնը՝ իր արիւնով, իսկ հոգևորականութիւնը՝ աղօթքներով»... Միանգամայն բնորոշ պատասխան ծոյլ ու ծրիակեր կղերի համար։

Եւ «երրորդ դասակարգը», որի մէջ մտնում էին բոլոր այն տարրերը, որոնք դուրս էին վերոյիշեալ երկու դասերից, իր ուսերի վրա պէտք է տանէր այդ արտօնված պորտաբոյծներին և նրանց պարագլուխ շռայլ ու թեթեւամիտ արքաներին կերակրելու ծանր հոգսը։ Չը պէտք է մոռանալ, որ արտօնեալների թիւը մի քանի հարիւր հազար էր, իսկ ճնշված մասսայինը՝ միլիօններ...

Այսօրինակ անտանելի կացութեան գաղափարական արտայայտիչներ եղան XVIII դարի կրթված և ռադիկալ բուրժուազիայի այն կորիֆէյները, որոնք իրանց փայլուն տրակտատներով հանդէս եկան ապականված. նեխված ռէժիմի դէմ։ Առաջադէմ փիլիսոփայութեան նշանաւոր ներկայացուցիչներ. յանձին Վօլտերի, Ռուսսօյի, Դիդերօյի, Մօնթէսքիէօյի, անգին հետաքրքրութիւն յարուցին դժգոհ տարրերի ծայրայեղական խաւերում։

Միննոյն ժամանակ Թանձրանում, էլեկտրականանում էր. բուրժուական մասսայի պահանջներին երբեմն պալատը իր շրջապատողներով պատասխանում էր խոստումներով ու բարենորոգութեան ողորմուկ փորձերով, երբեմն էլ յետաշարժ ագրեսիվ քայլերով։ Բարոյապէս և նիւթապէս սնանկ պալատը դարձել էր արիստոկրատ թեթեւամիտ կանանց՝ պոմպադուրների սիրային մարզանքների ընդարձակ ասպարէզը, որոնք՝ իրանցից յետոյ գալիք «ջրհեղեղից» երկիւղ չունենալով՝ շատ անգամ պետական գործերը ըստ իրանց քմահաճոյքի էին տնօրինում, իսկ անհաճոյ մինիստրներին՝ բարի ճանապարհ մաղթում...

Լիւդովիկոս Կնամոլից և Լիւդովիկոս Շուայտից յետոյ՝ պալատի խրտուիլակը այդ մոմենտում թուլամիտ Լիւդովիկոս XVI-ն էր։

Սկսվեց ճակատամարտը։

Ահա այս ճակատամարտի ամբողջ ընթացքում ըստ ամենայնի նշանաւոր դեր են խաղում իրանց կոլլեկտիվ մասնակցութեամբ նաև ֆրանսիական կանայք, որոնք յեղափոխական գրանդիօզ սպանդանոցը չեն յապաղում լցնել իրանց բազմաթիւ զոհերով։

Դիմենք փաստերին*), յիշենք նշանաւոր ֆրանսուհիների քաջութիւնն ու կորովը մասսայական շարժումների մէջ, որը ինքնըստինքեան մի փայլուն պատասխան կը լինի այն անհիմն առարկութիւնների դէմ, թէ զուրկ չէ արդեօք կինը հասարակական ինստինկտներից. իրաւունք ունի ձգտելու նա հաւասարութեան և, մանաւանդ, արգելքների, հազար խոչընդոտների, այլանդակ պայմանների վերացմամբ կարող պիտի լինի՞ կինը ապագայի ազատ կարգերում դառնալ հասարակութեան և պետութեան պիտանի, օգտակար անդամը՝ տղամարդու հետ համահաւասար չափով։

Հասարակական ամեն մի առաջխաղաց քայլի, ժողովրդական իրաւունքների վերականգնման համար իւրաքանչիւր ձգտման դէմ տիրանիան անխուսափելի կերպով պէտք է հրապարակ գայ իր կազմակերպված կոպիտ ուժերով, պէտք է ձգտի ուղղակի կամ անուղղակի ճանապարհներով հէնց տեղն ու տեղը խեղդամահ անել այդպիսի իւրաքանչիւր առաջադիմական արտայայտութիւն. այլապէս նա տիրանիա չէր լինի, այլապէս նա ժողովրդի իրաւունքի յափշտակիչ չէր յայտարարվի...

Նա զօրեղ է և կազմակերպված, որովհետև անպայման նրա յենակէտն ու նեցուկն են տիրող դասակարգն ու հոգևորականութիւնը։ Սա պատմական մի այնպիսի ճշմարտութիւն է, որի դէմ դժուար թէ երկու կարծիք լինի։ Հին դասական ժամանակներից ժողովրդական իրաւունքների ուզուրպատորների զէնք ու զրահն միացած էր քրմականութիւնը իր անթիւ աստուածներով, իր շուքով ու անէծքով. միևնոյն կերպ՝ քրիստոնէական նախկին և այժմեան էպօքաներում խաւար տարրերը՝ տիրապետողների սուր ու ռումբերն պինդ փարված, հիւսված են քրիստոնէական սողոսկող խաչն ու աղօթքը...

Նման ամրակուռ մի շէնք էր կազմում ֆրանսիական արքայ - ուզուրպատորների բռնակալութիւնը։ Ի՞նչ միջոցներով պէտք է տապալէր այդ խաւար զէնքը «երրորդ դասակարգը», որի լ՚հետ ամենածայրայեղ տարրերն իսկ ձուլված մնացած էին յեղափոխութեան առաջին շրջաններում՝ XVIII դարի վերջին տասնամեակում։ Համայն ժողովրդական ապստամբական գրոհով. ժողովրդական՝ բառիս բուն նշանակութեամբ, անխտիր երկու սեռերի տարրերային գործով։

Եւ ֆրանսիական ժողովրդական ապստամբութեան առաջին ազդանշանը տրվեց Դօֆինէի պրօվինցիայից 1788 թւին։ Սա ֆրանսիական պետութեան լեռնոտ վայրերից մինն է, որի բնակիչներին բռնակալութիւնը չէր կարողացել վերջնականապէս տարկացնել և հպատակեցնել։

Յունիսի 7—8-ի շարժումը, որը դասային շուարած ներկայացուցիչներին ստիպեց վերադառնալ Վիզիլ, բոլոր ժամանակ ղեկավարվում էր յեղափոխական առաջընթաց կանանցով։ Ղեկավարները առաջին անգամ բարձրացնելով ապստամբութեան դրօշակը՝ վարակիչ օրինակ տուեցին այլ պրօվինցիաներին։ Բունկումը ամենուրեք նախապատրաստվում էր։

Մի տարի առաջ տրված արքայական էդիկտը, որը ամենայն կերպ ձգնում էր գաւառական պարլամենտների ինքնուրոյնութիւնը ոչնչացնել՝ նրանց կողքին ստեղծելով վերին պալատներ նշանակովի անդամներով պրինցներից, ազնուականներից, արիստոկրատներից և ամեն տեսակ պաշտօնեաներից, ահա այդ էդիկտը իր գալստեամբ նախապէս աւետեց կացութեան բարդվելը։ Եւ հէնց այս էդիկտի կիրարկման րօպէին յանկարծ բռնկում են ցոյցերը Գրենօբլի, Պաուի և Ռեննայի մէջ։ Բունը Գրենօբլի պարլամենտը պարզօրների ճնշման տակ պարլամենտը պարզապէս յայտարարում է կառավարութեան, թէ պէտք է վերջապէս հասկանալ, որ մեծահոգի ժողովրդին չէ կարելի կապել շղթաների մէջ, քանի որ նա կարող է շատ լուրջ և կտրուկ միջոցների դիմել։ Պարզ էր, որ այսպիսի բացարձակ մարտակոչին կառավարութիւնը պիտի պատասխանէր պարլամենտի արձակումով։ Եւ յունիսի 7-ի առաւօտեան Գրենօբլի նահանգապետ Կլերմօն-Տօննէրը պարլամենտը յայտարարում է փակված։

Լուրը շանթում է բոլորին։ Մի ակընթարթում փակվում են շուկաները և կեանքը կարծես կանգ առնում։

Ծայրայեղ դժգոհներից երիտասարդ փաստաբան Բարնավը անմիջապէս կազմակերպում է ապստամբութիւնը։

Մօմենտի այսօրինակ լրջութիւնը սոսկալի կերպով ազդեց կանանց վրա, և նրանք ահագին խմբերով մտան ապստամբների շարքը։ Արձակված պարլամենտի նախագահն ու անդամները արդէն կառք նստած գնում էին իրանց տեղերը։ Այդ րօպէին, սակայն, շուկայի կրպակատէր կանայք բոլորը միասին յարձակվեցին կառքերի վրա, ձիերին արձակեցին, սարքերը կոտրատեցին, և ժողովրդական ներկայացուցիչներին ստիպեցին մնալ քաղաքում։ Մի այլ կողմից նրանց խմբերը՝ սպառազինված փայտերով ու քարերով՝ յարձակմամբ խլեցին պահակների ձեռքից քաղաքի դռների բանալիները և ապա դիմեցին եկեղեցու ուժեղ զանգահարութեան, որով ապստամբութեան հրաւէր ուղղեցին շրջապատի գիւղական հասարակութիւններին։ Շարժումը խեղդելու պատրաստ՝ այդ րօպէին լուռ կանգնած էին զօրքերի վաշտերը։ Գնդապետը մի առանձին զգուշութեամբ քայլում էր վաշտերի առաջով։ Կանանցից մէկը՝ գրգռված անտանելի կացութեամբ և գնդապետի գիշատիչ դէմքի արտայայտութեամբ, մի ոստիւն գործելով ուժեղ ապտակ է իջեցնում բռնակալութեան արբանեակ այդ գնդապետի երեսին։

*) Տես «Մշակ» № 251.

*) Փաստերի մասին տեղեկութիւնները վերցրել ենք Ադրիան-Լասսէրից։

վարութիւնը անպայման խաղաղ քաղաքականութեան կը հետևի, որովհետև երկիրը պէտք ունի երկարատև հանգստութեան, որպէսզի ուժեղացնի զինուորական ոյժերը կերակրող աղբիւրները։ Յոյն ժողովուրդը գոհութեամբ ողջունեց նոր սահմանադրութեան լուրը Թիւրքիայում, և այդ հասկանալի է, ի նկատի ունենալով Յունաստանը և Թիւրքիան իրար հետ կապող ընդհանուր շահերը։ Կառավարութիւնը աշխատում է հեռացնել ամեն տեսակ տարաձայնութիւններ Թիւրքիայի և այլ բալկանեան պետութիւնների հետ։ Ճառը ծածկվեց հաւանութեան աղմկալից նշաններով։ (Հ. Գ.)

—

Հռոմից հեռագրում են, որ հաբէշները յարձակվել են Դանակլիայի իտալական գաղութի վրա և սպանել են 250 իտալացիներ։ («Б.»)

ԹԻՒՐՔԻԱ ԵՒ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ

—

Վիէննայից հեռագրում են, որ բարօն Էրէնտալը հաստատել է, թէ, յիրաւի, Պոտսդամի տեսակցութեան ժամանակ կայացել է համաձայնութիւն ազդեցութեան մասին Պարսկաստանում։ Համաձայնութեան հիմք է ծառայել Ռուսաստանի տուած համաձայնութիւնը՝ Բաղդադի շինութեան համար։ («Б.»)

—

Կ. Պոլիս, 15 նոյեմբերի

Ալբանական շարժումը շարունակվում է միայն Սկուտարի վիլայէթում, չերնոգորեան սահմանի մօտ. կենտրոնատեղին է Սուլէյմանիէ գիւղը, ուր ուղարկված են վեց բատալիոններ։ (Հ. Գ.)

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆՈՐ ՈՒՂՂՈՒԹԻՒՆ

(Թեմական խորհուրդների կազմակերպութիւնը և հին օրէնք)

I

Թեմական ժողովների և խորհուրդների վերաբերեալ կաթողիկոսական կարգադրութիւնները երկու տեսակէտից կարելի է քննել—նպատակայարմարութեան և օրինականութեան տեսակէտից։

Սակայն՝ նախ քան այդ կարգադրութիւնները քննելը՝ ճշգօրէն պէտք է որոշել, թէ ինչ է ձեռնարկել այժմեան Կաթողիկոսը թեմական ժողովների և խորհուրդների վերաբերմամբ։

Երբ նորընտիր Կաթողիկոսը առաջին [illegible] թիւն ունէին թեմական ժողովները և խորհուրդները, որոնց գործունէութիւնը սկսվեց 1906 թւից, նախկին կաթողիկոսի օրով. նոյնպէս գոյութիւն ունէին ընտրովի առաջնորդներ և յաջորդներ։

Այս կարևոր հանգամանքը մոռանում են նոր կաթողիկոսութեան մոլեռանդ դատափետիչները, թեթևամտութեամբ շեշտելով թէ թեմական խորհուրդները ստեղծված են «հինգ րոպէում գրած կոնդակներով»։ Նրանց յիշողութիւնը այնքան կարճ է, որ այսօր մոռացութեան են տուել, թէ թեմական վերանորոգութեան գլխաւոր շարժառիթն եղան նոր պետական օրէնքները, բարձրագոյն հրովարտակները և հրամանները, որոնց մէջ ամենամեծ նշանակութիւն ունի խնդրի վերաբերմամբ «կրօնական համբերողութեան հաստատման» կայսերական հրամանը։

Համաձայն պետական այդ նոր կարգադրութիւններին՝ օտարադաւան եկեղեցիները, սկզբունքով ազատվելով պետական խնամակալութեան կապանքներից, ապագայում իրանք պիտի հոգային իրանց ճակատագրի մասին։

Այդ հիման վրա մեր եկեղեցին ևս ըստ օրինակի իր ծխական կազմակերպութեան՝ վերանորոգեց թեմական կազմակերպութիւնը, որ ամենից շատ հեռացել էր մեր եկեղեցու նախկին ժողովրդական բնաւորութիւնից և ընտրական սկզբունքից։

Կրկնում եմ. այս բոլորը կատարված էր նորընտիր Կաթողիկոսից առաջ, վերջինը միայն վաւերականութիւն տուեց տիրող իրականութեանը, ենթարկելով այդ նորամուծութիւնը որոշ—թէև շատ թերի և անբաւարար—ժամանակաւոր կանոնների։

Ահա այս է նոր կաթողիկոսի ձեռնարկութիւնը։ Նա անշուշտ համակրում է այդ բարենորոգութեանց ոգուն, իբրա սրտի ամենամօտ խնդիրներից մէկն է համարում։ Ուստի պէտք է ցանկալ, պէտք է օգնել, պէտք է աջակցել Կաթողիկոսին, որ նա մինչև վերջը կարողանայ տանել, կատարել, կատարածին հասցնել իր և իր նախորդի այդ բարի ձեռնարկութիւնը և մշտական ու միայուն օրէնք դարձնել այն, ինչ որ այժմ գոյութիւն ունի, իբրև ժամանակաւոր կարգադրութիւն։

Չեմ կարող այստեղ չը շեշտել, թէ որքան զգոյշ և շրջահայեաց է վարվել Կաթողիկոսը այս դէպքում, լոկ հրահանգական ձև և ժամանակաւոր կարգադրութեան զօրութիւն տալով այդ արդէն գոյութիւն ունեցող փոփոխութիւններին։

Որ այդ կարգադրութիւններին ժամանակաւոր և հրահանգական նշանակութիւն է տրված, դա պարզ երևում է թէ վերնագրից («Ժամանակաւոր հրահանգ թեմական ժողովների») և թէ վաւերագրութիւնից («Հրամանաւ Տ. Տ. Մատթէոս Բ. Սրբազնագոյն Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց»)։ Ոչ ոքի մտքով չէ կարող անցնել, թէ այստեղ նկրտում կայ նոր, նոյն իսկ ժամանակաւոր օրէնք հաստատելու։ Իւրացրած չարամտութիւնը և անբարեխղճութիւնը ինձ էլ է վերագրում, թէ ես իբրև իրաւաբան այդ կարգադրութիւններին յատկացնում եմ օրէնքի ոյժ, անշուշտ ընթերցողի աչքում ինձ վարկաբեկելու նպատակով։

Այդ մեղադրանքը հերքելու համար նորից ես ստիպված եմ բերել իմ ասածը.

«Ծխական ինքնավարութեան անալօգիայով այժմեան կաթողիկոսութիւնը [illegible] փորձվում է մի կողմից հաստատել—առ այժմս ժամանակաւորապէս, մինչև կառավարութեան վերջնական (օրինական) սանկցիան ստանալը—պարբերական թեմական ժողովներ և մնայուն թեմական խորհուրդներ, իբրև թեմական ժողովների գործադրական մարմիններ։

«Միւս կողմից նշանակովի թեմական առաջնորդների և վիճակային յաջորդների փոխարէն սահմանվում է ընտրական առաջնորդութիւն և յաջորդութիւն»։

Այս տողերից պարզ է, որ ես ինքս շատ լաւ հասկանում եմ այդ ժամանակաւոր կարգադրութիւնների իմաստը, օրինական հիմունքները և կիրառութեան սահմանը։

Ունի՞ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը այդպիսի կարգադրութիւններ անելու իրաւունք. այս հարցին ես յետոյ կը պատասխանեմ։ Այժմս հարկաւոր է քննել, թէ ուրիշ ինչպէս կարող էր վարվել Նորընտիր Կաթողիկոսը այս դէպքում։

Եթէ լսենք մեր հնամոլներին և հայոց ազգի ինքնակոչ անպօրտֆէլ մինիստրներին, նորընտիր Կաթողիկոսը Էջմիածին ոտք դնելուն պէս ամենից առաջ պիտի դադարեցնէր և փակէր թեմական խորհուրդները իբրև «Պօլօժենիէում» չը նախատեսված, թէպէտ թեմական խորհուրդների գոյութեան և գործունէութեան մասին կառավարութիւնը անշուշտ լաւ տեղեակ էր և ոչ միայն չէր դադարեցնում, այլև մինչև այսօր էլ համբերատար է հանդիսացել։

Բարեբաղդաբար Նորընտիր Կաթողիկոսը, որը ոչ միայն պարտաւոր է օրինապահ լինել, այլ և խղճի մտօք ծառայել եկեղեցու և ազգի գերագոյն շահերին, չը հետևեց հին օրէնքի տառին, 1836 թ. «Պօլօժենիէին», այլ հետևեց նոր օրէնքի ոգուն և ներքին իմաստին և 1905 թւականի մեծամեծ փոփոխութիւններից յետոյ հետևեց բարձրագոյն հրովարտակներին և խոնարհեց ժամանակի պահանջների և ժողովրդի ձայնի առջև։

Non legis studii, sed juris prudentes esse debet. Այս իրաւաբանական կանոնը մանաւանդ պարտաւորեցուցիչ է այն անձանց համար, որոնք ի պաշտօնէ օրէնքի տառից բարձր պիտի դիտեն և տիրող օրէնքների ոգուց և ներքին իմաստից նոր իրաւախոհութիւն եզրակացնեն։

Ի՞նչ ժամանակի ենք հասել, որ 1905 թւից յետոյ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսից մեր այժմեան հնամոլները «Պօլօժենիէի» կոյր հպատակութիւն են պահանջում, մինչդեռ մեր միւս բոլոր կաթողիկոսների օրով և աւելի վատթար ժամանակներում ամենայն հայոց կաթողիկոսութիւնը de facto պաշտպանել է իր պատմական իմաստը և կշիռը հակառակ «Պօլօժենիէի» ոգուն և տառին։

Ո՞րտեղից առաջ եկաւ մեր խաւարամիտների այս կամաւոր փութաջանութիւնը, որին կը նախանձէին Կատկօֆներն ու Սուվօրինները։

Կար. Եաղուբեան

ԱՆԷԾՔ ԹԷ՞ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ

—

Անէծք է հարստութիւնը թէ՞ օրհնութիւն—դա կախված է միայն հարուստից։

Բայց մենք, արդեօք մենք իրաւունք ունե՞նք քննելու այդ հարցը, շօշափելու սրա նրա անունը։ Արդեօք չե՞նք շօշափած լինի ուրիշի պատիւը։

Եթէ հարստութիւնը նման է մի քանքարի և կարող է և երկինք մեզ բարձրացնել և միևնոյն ժամանակը կապել, կաշկանդել, լռել կարող չենք և իրաւունք չունենք լռելու։

[illegible]...

Մինչև որ մինը հարստանում է, նա գնում է, անցնում մի մեծ ճանապարհ, և այդ ճանապարհը լի է զոհերով...

Որչափ քրտինք, որչափ զրկանք, որչափ անէծք և որչափ արիւն՝ մինչև որ մէկը դիզում է իր միլիօնը։

Զոհերը չեն լռում։ Նրանք հայհոյում են մեզ, հայերիս, որովհետև հարուստը հայ է։ Նրա փողից, գանձից ոչ մի գրօշ օգուտ չը կայ մեզ համար, բայց նրա կեղտը, նրա արատը խեղդում են մեզ, մրոտում են մեր անունը։

Պատիւը, անունը նոյնպէս հարստութիւն է և աւելի մեծ հարստութիւն, քան թէ փողը։ Հարուստ հայը վատնում է մեր ազգային հարստութիւնը՝ ազգի փառքը, պատիւը, անունը և ձեռք է բերում ահագին գումար, անիծեալ մամոնան, որ դարձեալ դառնում է՝ փոխանակ օրհնութեան՝ անչափ, անվերջ անէծք մեր գլխին...

Ասացէք, մի՞թէ մենք իրաւունք ունենք լռելու։

Ոչ։ Թօսենք համարձակ։ Ինչո՞ւ օտարը մեզ չէ սիրում, ինչո՞ւ նա ատում է...

Մեր հարուստների համար։

Եւ մեր հարուստների համար մի պարտք կայ մտածելու մեր ազգի խեղճ, դժուար և թշուառ դրութեան մասին։

Միայն այս վերջին ժամանակներս մենք կարողացանք հրճւանօք, սիրով, յարգանքով արտասանել մի քանի յայտնի հարուստների անուններ, երբ տեսանք, որ նրանք հոգով հայեր են, մտածում են մեր համար, տանջվում են մեր հոգսերով և դարդերով...

Բայց դրանց թիւը այնչափ քիչ է, կարծես քանի մի կաթիլ անուշ ջուր ծովի անհամ և դառն ջրի մէջ, որից մեր ծարաւը սաստկանում է...

Մանթաշեանները սակաւաթիւ են...

Առ հասարակ մեր հարուստները ծառայում են միայն անձնական կրքերի։ Նրանց համար փողը՝ կուռք է և կեանքի նպատակը՝ միայն անձնական եսը։ Նրանց համար ազգը գոյութիւն չունի, ուրիշի ցաւը, կարօտը, արտասուքը նրանք արհամարհում են...

Հարստութիւնը նրանց համար երկնքի օրհնութիւնը չէ, որ տարածէր շուրջը ուրախութիւն, բաւականութիւն, սէր, համակրանք...

Դա անէծք է, անէծք անվերջ, որովհետև ստորացնելով ազգի անունը, պատիւը, չը թեթևացնելով ազգի թշուառութիւնը՝ նա տալիս է սնունդ մի նոր սերնդի առանց հայրենիքի, առանց ազգութեան, զուրկ որևիցէ գաղափարից...

Անողոք մահը սպասում է հարստին, ինչպէս և աղքատին։ Ահագին հարստութիւնը անցնում է մի կամ մի քանի երիտասարդների՝ նրա զաւակներին։

Ի՞նչ են տեսել այդ խեղճ զաւակները։ Ի՞նչ բարոյական կրթութիւն են ստացել նրանք...

Հայրերը մտածում են. «փողով մենք կապահովացնենք մեր զաւակներին»։

Բանից դուրս է գալիս, որ փողը մարդու չէ ապահովացնում։ Փաստը մենք տուինք անցեալ անգամ. 3 միլիօնի տէր երիտասարդը ինքն իրան սպանեց։

Նրան ապահովացրել էին միայն սովից, ապահովացրել էին նրան ճոխ կեանք վարելու միջոց...

Մոռացել էին մէկ բան՝ որ մարդը չորքոտանի չէ։ Առանց նպատակի, առանց գաղափարի մարդ կարող չէ, իրաւունք չունի ապրելու...

Այստեղ հարստութիւնը դարձաւ անէծք խեղճ երիտասարդի գլխին։ Այսպէս կը լինի նա միշտ անէծք և մնացեալ մեր հարուստների համար, եթէ նրանք մոռանան, որ փողը միայն միջոց է ապրելու և ոչ նպատակ, եթէ նրանք մոռանան, որ այն ազգը, որի կարօտը և աղէտը անվերջ են, սպասում է և պահանջում է օգնութիւն...

Հարուստների մասին պէտք է խօսել համարձակ, և ամեն անգամ մեր պարտքն է ասել, թէ նրանց հարստութիւնը մեր ազգի համար մի անէծք է դարձել, թէ՞ օրհնութիւն... Եթէ անէծք է՝ մորակեցէք, մի խնայէք. եթէ օրհնութիւն է՝ յարգեցէք և խոնարհեցէք ձեր գլուխները նրա առաջ...

Եթէ հարուստները սիրում են իրանց զաւակները, թող կրթեն նրանց նախ և առաջ ազնիւ մարդ լինել...

Եւ երբ ապագայ սերունդը՝ մեր հարուստների զաւակները ազնիւ մարդիկ կը դառնան, նրանք կը յիշեն այն, ինչ որ ի զուր մենք յիշեցնում ենք այսօր...

Առ այժմ ասենք այսքան. մեզանում հարուստ լինել և ազնիւ լինել, կը նշանակէ՝ լինել սպիտակ և սև, գիշեր և ցերեկ միևնոյն ժամանակ...

Ափսոս... Գր. Չալխուշեան

ՄԵՌԱՒ Լ. Ն. ՏՕԼՍՏՈՅԸ... ԼԱՑԷՔ ԳԼՈՒԽՆԵՐԴ...

—

Պետերբուրգ, 9 նոյեմբերի

Մահը նրան էլ չը խնայեց։

Մեծն առիւծը նրա առաջ ոչնչութիւն եղաւ և նա՝ հարուածելով իր մանգաղով՝ հնձեց մեզանից այդ առիւծին ևս...

Մարդիկ նրան աստուածացրել էին, սակայն այդ աստուածութիւնը մնաց միայն մարդկանց համար...

Մահը հեգնեց դրանց աստուածութիւնը և տարաւ իր ուղածին...

Այլևս չը կայ գրչի այդ տիտանը։

Չը կայ այն մեծ անձնաւորութիւնը, որին յարգում և պաշտում էր համաշխարհային գեղարուեստը, խիղճը և ճշմարտութիւնը...

Չը կայ Լ. Ն. Տօլստոյը...

Նա իր առիւծ տեղոմն էլ իջաւ հող, որպէս մի հասարակ մահկանացու։

Եւ այստեղ աւելի քան երբևիցէ, ամենառելիէֆ կերպով նկատվեց մեր առաջ մարդկային ոյժի և հնարագիտութեան ոչնչութիւնը, անբնոյթ այդ թշնամու առաջ։

Այսօր աւելի քան երբևիցէ տեսանք մենք, թէ ինչպէս մեր առիւծացած Տօլստոյը չը կարողացաւ նոյնիսկ անկողնից վեր կենալ, ոտքի կանգնել, գուցէ և դիմադրել դրան։

Նա մեռաւ...

Եւ մարդկութիւնը սգում է այսօր։

Սգում են բոլորն անխտիր, որովհետև գեղարուեստը բոլորի հոգեկան սեփականքն է։

Սգում են, որովհետև բոլորն էլ վազում են ճշմարտութեան ետևից, իսկ դա ինքը ճշմարտութիւնն էր։

Սգում են, որովհետև բոլորն էլ խղճի նահատակներն են, իսկ դա մարդկանց խղճի թարգմանն էր։

Լացէք... Լացէ՛ք բոլորդ այդ մեծ կորուստը, բայց ո՛չ նրա գլուխը։

Նրան լաց հարկաւոր չէ, նա երջանիկ է այսօր։

Լացէք ձեր գլուխները, ձեր անկարողութիւնը։

Լացէ՛ք ձեր ոչնչութիւնը։

Դուք մի աղամանդ ունէիք, ապրում էիք նրա վառ շողշողանքներով և չը կարողացաք պահել դրան։

Լացէք այդ...

Նա ապրում էր ձեր մէջ, նա իր միակ տեղոմն էլ ուզում էր ազատել ձեր հոգին այսօրվան անկումից, բայց դուք միլիօններդ չը կարողացաք ապահովել նրա կեանքը մահվան հարուածներից։

Լացէք այդ։

Այսօր երբ դուք շրջում էք մտամոլոր ձեր բնակավայրի փողոցներում, և դեռևս զգաստացած այդ անսպասելի հարուածներից, հոգեպէս ճնշված, մտաւորապէս շուարած լաց էք լինում, ինքներդ չիմանալով

Էլեքտրականացած մթնոլորտը շանթահարվում է. սկսվում է ճակատամարտը... Պատանցից շատերը անմիջապէս բարձրանում են տների կտուրները և կղմինտրներն ու քարերը տարափ են թափում զօրքի գլխին։ Յաղթանակը մնում է ժողովրդի կողմը, սակայն դրութիւնը լարված։ Նահանգապետի մօտ ուղարկված երկու պատուիրակները, որոնցից մէկը կին, պահանջում են անմիջապէս հեռացնել զօրքը քաղաքից, տալ պարլամենտի շէնքի բանալիները և կրկին հրաւիրել արձակված ժողովը։ Ամբոխը, ի հարկէ, կատարում է իր ցանկութիւնը, ջարդել ներս խուժելով նահանգապետի ամրացած դռներից։ Ապստամբները կանանց ղեկավարութեամբ [illegible] բերում են բոլոր պատգամաւորներին, որոնք ուսերին գցած կարմրագոյն ծածկոցները (մանթիաները)՝ մի առանձին հանդիսով ուղևորվում են դէպի պարլամենտ։ Նիստը վերսկսվում է ներսում, իսկ դուրսը տեղի են ունենում ցնծագին ցոյցեր։ Կանայք, որոնք այս առաջին շարժման ղեկավարներն էին, միշտ կասկածանքով էին վերաբերում նահանգապետի խոստումներին. այդ պատճառով նրանք զէնքը վայր չը դրին և պարլամենտի շէնքի պահպանութիւնը կամեցան իրանց վրա վերցնել։

Այսպէս վերջացաւ յունիսի 7-ի օրը, ֆրանսիական մեծ յեղափոխութեան այդ առաջին ազդանշանը, առանձնապէս հանդէս բերելով կանանց եռանդուն մասնակցութիւնը այդ պատմական շարժման մէջ։

Սաւրխաթեան

(Դը շարունակվի)

ԽՈՀԵՐ ՈՒ ՏՊԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԱՐԵՒՄՈՒՏՔԻՑ

(Քաղաքական բուռցիկ տեսութիւն)

IV*)

Այն, ինչ կատարվեց Պերինեան թերակղզու արևմուտքում, ընդամենը 5—6 միլիօն բնակիչ ունեցող մի փոքրիկ տերիտորիայում, նկատ նոյակապօրէն պսակելու եւրոպական մարդկութեան սօցիալական պրօգրէսը՝ քսաներորդ դարի առաջին տասնամեակում։ Պորտուգալիայի յեղափոխութիւնը՝ այդ տասնամեակի վերջին տարվայ վերջին ամիսներին՝ կազմեց եւրոպական դեմօկրատիզմի յաղթական ճանաչումների եզրափակող ակտը այդ ամբողջ տասնամեակում։ Յեղափոխութիւն Ռուսաստանում, Պարսկաստանում, Թիւրքիայում, Պորտուգալիայում. որքա՜ն հարուստ է մեր դարի սկիզբը իր քաղաքական բովանդակութեամբ։ Պարսից շահ, թիւրք սուլթան, պորտուգալական թագաւոր—երեք միապետներ գահընկէց եղան երկու տարվայ ընթացքում և երեքն էլ, որպէս թոշակաւոր պարագիտներ, ապրում են առանձնացած։ Այնքան լուռ ու հանգիստ արտաքուստ և մի գեղեցիկ օր արմատական յեղաշրջում Պորտուգալիայի քաղաքական սիստեմի... Որքան անսովոր էր յեղափոխութեան արագութիւնը, նոյնքան տարօրինակ էր ողջ ազգաբնակութեան անսահման ուրախութիւնն ու հրճուանքը՝ հասարակապետութեան վերաբերմամբ։ Կրաւորական ժողովուրդը իր մասսայական գրոհներով աւելի էր ուզում պատժել հին ռեժիմի մնացորդներին ու կողմնակիցներին, քան յեղափոխութեան գլուխն անցած բանակը։ Կարծես ժամերով ու րոպէներով էր արմատախիլ եղել պորտուգալ ժողովրդի հոգեկան ծալքերից միապետական և կրօնակղերական տրադիցիաները։ Կարծես Մանուէլ թագաւորը, այդ միամիտ ու անհոգ պատանին, մի օտար հիւր էր, աւելի քան ձանձրացրած իր համերկրացիներին, որի երթն էին փափագում սրանք վաղուց ի վեր։ Յեղափոխութիւնից դեռ քիչ առաջ էր, որ Հռոմի պապը իր մի շրջաբերականում ի միջի այլոց դրուատում էր պորտուգալացիներին իբրև բարեպաշտ ու աստուածավախ մի ժողովրդի։

Պրեստիժ ծերունին շատ է խաբվել իր ֆանատիկ ենթադրութիւնների և ակնկալութիւնների մէջ։ Երէկ Ֆրանսիան, այսօր Պորտուգալիան, գուցէ վաղն էլ Սպանիան. ինչ հարուածներ են սրանք՝ պապականութեան հասցէին. կաթօլիկ եկեղեցու միջնադարեան հզօր կոթողները լուծվում, անջատվում են փտած կոճղից։ Եւ ո՞վ կարող է երաշխաւորել, որ երբեմնի ինկվիզատոր հրէշը՝ իր ողջ աշխարհապարփակ կազմակերպութեամբ ոչ-հեռաւոր ապագայում փշուր-փշուր չէ գալու...

Մենք ապրում ենք ապշեցուցիչ ակնկալութիւններով լի դարաշրջանում։

Ասացէք, ո՞վ կարող էր ենթադրել, անգամ երազել՝ երկու և կէս տարի առաջ, նոյն իսկ դէպքի նախօրեակին, որ այնքան յանկարծ և այնպիսի արագութեամբ կը փլվի Թիւրքիայի միջնադարեան քաղաքական վերնաշէնքը՝ նորը կառուցանելու համար՝ եւրոպական սիստեմով։

Բօսֆորի ափերում կատարված յեղափոխութիւնը պատմական մի հսկայական անակնկալ էր, պարադոքսի չափ անակնկալ։

Շատ ընկերներ ու բարեկամներ յիշեցրին իմ շտապ եզրակացութիւնները՝ Թիւրքիայի ապագայի վերաբերմամբ («Թիւրքիայի ապագան» գրքոյկի մէջ 1907 թ.), իմ սխալ նախատեսումները Օսմանեան պետութեան քաղաքական կարգերի փոփոխութիւնների ժամանակի և եղանակի նկատմամբ։

Սիրով էի լսում ամեն մի նկատողութիւն, և մի յարմար առիթով հանգամանօրէն կարտայայտվեմ թիւրքական անակնկալի պատճառակցական հիմքերի մասին։ Առայժմ կասեմ, որ նման նկատողութիւնների հանդէպ իսկոյն յիշում եմ Ֆրիդրիխ Էնգելսի պատմական փառաւոր խոստովանութիւնը իր կեանքի վերջալոյսին։ Ինչպէս յայտնի է, Մարքսն ու Էնգելսը 40-ական թւականներին նախատեսել են, որ դեռ 19-րդ դարի ընթացքում բուրժուական յեղափոխութեան կարող է յաջորդել պրօլետարականը։ 90-ական թւականների սկիզբներին ալեզարդ Էնգելսը այդ վաղեմի «շտապ եզրակացութիւնների» վերաբերմամբ նկատել է. «Die Geschichte hat uns Unrecht getan» («Պատմութիւնը մեզ հետ անիրաւացի է վարվել»)։ Այսինքն պատմութիւնը խաբել է, չէ կատարել սպասվածը, ցանկալին։ Դա մի պեսսիմիստական խոստովանութիւն էր փորձված, եփված վետերանի կողմից։

Ես ուրախ եմ, որ իմ «շտապ եզրակացութիւնների» նկատմամբ առիթ ունեմ Էնգելսի հակառակ՝ օպտիմիստական պատասխան տալու իմ բարեկամներին. «Die Geschichte hat uns Recht getan» («Պատմութիւնը իրաւացի է վարվել մեզ հետ»)։ Այսինքն նա արել է այն, ինչ ցանկալի էր, բայց դեռ թւում էր անսպասելի։

Թիւրքիայի և Պորտուգալիայի դէպքերը ամենափայլուն ապացոյցներն են այն հարցի վերաբերմամբ, թէ որքա՜ն դժուար ու պատասխանատու, համարեա անկարելի է՝ [illegible] «մարգարէութիւններ» անել սօցիալ քաղաքական գալիք անցքերի և երևոյթների մասին ապագայում։

Այդ երկու երկիրները տուին նաև ուսուցանող փայլուն փաստեր, թէ ինչ է նշանակում զօրքի ակտիվ մասնակցութիւնը, գլուխ կանգնելը քաղաքական յեղաշրջումների։

Պորտուգալական հասարակապետութեան ժամանակաւոր կառավարութեան ժամանակաւոր հրամանագրերն ու որոշումները բաւական համարձակ են, եթէ չասենք խիզախ են։ Քաղաքացիական կատարեալ ազատութիւն, բանւորական կազմակերպութիւնների և գործադուլների անարգել իրաւունք, սօցիալական մինիմալ ռեֆօրմների իրականացման խոստումներ, եկեղեցու բաժանումը պետութիւնից, ցրում ու լուծում կոնգրեգացիաների, հալածանք եզուիտների, կրօնի վերացումը դպրոցներից, աստուածաբանական ֆակուլտէտի փակումը և այլն։

Ի հարկէ, ապագայ հանրապետական պարլամենտը՝ իր ֆրակցիոնական ճէբտաւորումներով՝ որոշ սանձ կը դնէ յեղափոխական կառավարութեան այդ թռիչքներին, ամեն բան օրինագծի ձևով տաք վիճաբանութեան նիւթ դարձնելով։ Սակայն մի բան աններքելի է. պորտուգալական հանրապետութիւնը կը պահպանէ իր ընդհանուր դեմօկրատական բնոյթը՝ շվէյցարականի նման. շատ աւելի դեմօկրատական, քան ֆրանսիականն է։

Եւ կարելի է միայն խորին գոհունակութեամբ ողջունել երրորդ հանրապետութեան գալուստը Եւրոպայի արևմուտքում։ Որքան էլ փոքր, աննշան լինի այժմ՝ երբեմնի հզօր Պորտուգալիան, այնուամենայնիւ նրա օրինակը ահ ու ցնցում առաջ բերեց շատ միապետական երկիրներում, ամենից առաջ ու մեծ չափերով սահմանակից Սպանիայում։ Եւ եթէ հաւատալու լինենք վերջին հանրապետականների լիդերների հաւաստիացումներին, պէտք է ենթադրել, որ Պորտուգալիայից յետոյ հանրապետական դառնալու առաջին կանդիդատի պատիւը պատկանում է Սպանիային։

— Թո՛ղ անվի, թո՛ղ կատարվի,—այսպէս էր գոչում երբեմնի էքստրեմ լիբերալ Մանչեստերեան դպրոցը՝ տնտես-առևտրական մրցութեան սահմանում։

— Թո՛ղ անվի, թո՛ղ կատարվի,—այսպէս կը գոչենք մենք այժմ դեմօկրատական աբազընթաց շարժման հասցէին՝ ողջ Արևմուտքում։

Այդպէս էր պատմութեան անողոք իրօնիան։

Բ. Իշխանեան

*) Տես «Մշակ» №№ 251, 252 և 253.

դրա խորհուրդը,—նայեցէք այնտեղ, այն անթափանց պատնէշի ետեւում թաքնված մահվանը և տեսէք թէ ինչպիսի սոսկալի ժպիտով է ծաղրում ձեր թուլամորթութիւնը։

Սոսկալի է նրա հրճուանքը և զարհուրելի ամենակարողութիւնը։

Լացէք այդ... Մ. Ադեան

ԶԵՄՍՏՎՕՆԵՐԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ

Շատ ժամանակ է անցել այն օրից, երբ զեմստվօների գոյութիւնը պահանջ է յայտարարված մեր մէջ՝ Կովկասում։ Չը նայած սակայն այդ ժամանակի տեւողութեանը՝ մենք մինչև այսօր զեմստվօ չունենք մեր մէջ։ Ի՞նչ են ներկայացնում իրանցից զեմստվօները և ինչով են զբաղված նրանք Ռուսաստանում։

Նոր վերադարձած լինելով զեմստվօյի ժողովից, ես կը կամենայի «Մշակի» ընթերցողների ուշադրութեանը ներկայացնել մի քանի գծեր զեմստվօյի գործունէութիւնից, այնպիսի գծեր, որոնք հնարաւորութիւն տային նրան որոշ չափի գաղափար կազմելու այդ զեմստվօների էութեան մասին։

Թւում է, թէ այստեղ՝ Ռուսաստանում զեմստվօների գործունէութեան մէջ ամենահետաքրքրականն, իսկ վերջին անգամները և ամենաուսանելի կողմը՝ տնտեսականն է. բայց նախ թող ներվի մի քանի խօսք ասել ժողովրդական լուսաւորութեան գործի մասին։

Խօսելով զեմստվօների գործունէութեան մասին՝ ես աչքի առաջ ունեմ Բրօնիցկի զեմստվօն, նախ՝ որովհետև նրա զեկուցումները իմ ձեռքի տակ են և երկրորդ նրա համար, որ Բրօնիցկի զեմստվօն, մտնելով Կենտրոնական Ռուսաստանի զեմստվօների շրջանը, իր գործունէութեամբ կրկնում է ընդհանուր՝ տիպական զեմստվօների գործունէութիւնը։

Ամբողջ Բրօնիցկի գաւառում, որի մայրաքաղաքը Բրօնիցին է, 156,000 բնակիչ կայ. դրանցից 81,000-ը պատկանում է իգական և 75,000-ը արական սեռին։ Ամեն մի տարիի վրա, հաշւելով տղայ և աղջիկ, ընկնում է 1-ից մինչև 4 տարեկան հասակը 4000 բնակիչ, 5-ից մինչև 9 տարեկան հասակը 3800, 10-ից մինչև 14 տարեկանը—3330, 15-ից մինչև 19-ը՝ 3000, 20-ից մինչև 39-ը՝ 2300, 40-ից մինչև 49-ը՝ 1600, և այլն։ Եթէ կարդալու հասակը հաշւէք մինչև անգամ 8-ից մինչև 19 տարեկանը, կը տեսնէք, որ գաւառի մէջ իւրաքանչիւր տարի գտնվում են 35,000 տղայ և աղջիկներ՝ պատրաստ՝ ուսում առնելու համար։ Այդ ուսանող քանակութեան համար գաւառը ունի ընդամենը 142 դպրոց՝ միջին և ցածր տիպին պատկանող՝ 11,340 ուսանողներով։ Հասկանալի է, որ այդ գոյութիւն ունեցող 142 դպրոցներով չէ կարելի յագեցնել կըրթութեան ամբողջ ծարաւը գաւառի մէջ։ Այդ հանգամանքը, որ համատարած է ամբողջ Ռուսաստանի մէջ, գծվեց անցեալ տարի Պետական Դումայի մէջ և այժմ ժողովրդական լուսաւորութեան մինիստրութիւնը, համաձայն ներկայ գործող օրէնսդրական մարմինների կարգադրութեան, գումարներ է բաց թողնում լուսաւորութեան գործը լայնացնելու համար։ Թւում է, թէ դեռ երկար ժամանակ կանցնի՝ մինչև գաւառի և առհասարակ Ռուսաստանի ազգաբնակութիւնը կարելի կը լինի գրագէտ համարել։

Այդ 142 դպրոցից զեմստվօյին պատկանում է ընդամենը 87 դպրոց։ Հետևաբար լուսաւորութեան գործը ամբողջովին զեմստվօյի ձեռքին չէ։

Պէտք է աւելացնել, որ զեմստվօյի այդ բոլոր դպրոցները բացառապէս պատկանում են տարրական տիպի դպրոցներին։ Միմիայն վերջին անգամները խօսք է բացված—այն էլ նահանգական զեմստվօների մէջ—միջին տեսակի դպրոցներ ստեղծելու մասին. լուսաւորութեան գործում գաւառային զեմստվօների ուշադրութիւնը առ այժմ ուղղված է ժողովրդին տարրական գիտութիւն տալու վրա։ Եթէ ի նկատի ունենաք, որ զեմստվօները 50 տարի է ինչ գոյութիւն ունեն Ռուսաստանի մէջ, կը տեսնէք, որ նրանց այդ լուսաւոր գործունէութիւնը շատ էլ ուժգին, ինտենսիվ չէ կարելի համարել։

Զեմստվօյի դպրոցներում դաս տուողները միջին տեսակ կրթութիւն ունեն։ Նրանցից 70%-ը աւարտած են թեմական դպրոցները, ուսուցչական սեմինարիաները, արքունի գիմնազիաները։ Դասատուների մեծ մասը կին-օրիորդներ են (169-ից 131-ը)։ Դըպրոցները երկսեռ են և ուսումը ձրի է տըրվում՝ այն էլ այս վերջին տարիները։ Երեխաներին՝ դասերի ընդհատման միջոցին՝ նախաճաշիկ է տրվում, դարձեալ ոչ ամենուրեք։ Այդ ճաշերը առանձին պարարտ և շքեղ չէ կարելի համարել. զեմստվօյի վրա ամեն մի երեխայ իր նախաճաշիկն համար նստում է 1 կոպէկ։

Զէմստվօյի դպրոցներին կից՝ դարձեալ ոչ ամենուրեք՝ գրադարաններ կան բացված՝ գրքերի ու լրագիրների շատ համեստ թւով։ Իբրև ընդհանուր կանոն՝ Բրօնիցկի զեմստվօն ամեն մի գրադարանի համար բաց է թողնում 75 ր. միաժամանակ, իսկ հետեւեալ տարիներում որոշ գումարներ է յատկացնում գրադարաններին՝ նրանց հարստացնելու համար։ Ձայնաւորների կամքից է կախված այդ գումարների խոշորութեան չափը։ Այնտեղ, ուր ձայնաւորները իրանց պահպանողական-յետադէմ են համարում,—այժմս ամօթ չէ այստեղ իրան յետադէմ-պահպանողական համարել— գրադարանների համար մեծ փողեր չեն տրվում։

Բացի տարրական գիտութիւն տարածելուց՝ զեմստվօների վրա բարոյական պարտաւորութիւն կայ ընկած ջատագով հանդիսանալ լուսաւորութեան գործին, ում և չը պատկանէր այդ լուսաւորութեան ձեռնարկութիւնը։ Եւ դարձեալ ձայնաւորների կողմից է կախված թէ՝ ինչպէս հասկանալ այդ բարոյական պարտաւորութիւնը։ Այս տարի Բրօնիցկի զեմստվօն իր միջոցներից տուեց մի մասնաւոր գիմնազիայի 500 ր., քաղաքի հասարակական գրադարանին՝ վերջինը ճոխացնելու համար 600 րուբլի, քաղաքային դպրոցին 1600 ր., եկեղեցական ծխական դպրոցներին, որոնց թիւը գաւառի մէջ հասնում է 47-ի, 1450 ր., և այլն։

Իմ յիշած զեմստվօյի ձայնաւորների մեծամասնութիւնը պիտի համարել պահպանողական։ Ի միջի այլոց՝ ձայնաւորների թւումն է գտնվում—ի հարկէ ոչ պահպանողական ձայնաւորների թւում—և Ֆեօդոր Ալէքսանդրօվիչ Գօլօվինը, 2-րդ Պետ. Դումայի նախագահը։ Աւ. Ղուլեան

Մօսկվա, 2 նոյեմբերի

ՆԱՀԱՆԳԱԿԱՆ ԱՏԵԱՆԻ ՆԻՍՏԸ

Ամսիս 12-ին Թիֆլիսի արքունական պալատում կայացաւ քաղ. անշարժ կայքերից առացվող պետական հարկի վրա հսկող նահանգական ատեանի առաջին կազմակերպչական ժողովը՝ նոր օրէնքի հիման վրա։

Ժողովին ներկայ էր ատեանի ամբողջ կազմը. նախագահը՝ արքունական պալատի կառավարիչ Վ. Ֆ. Օստրօվսկին, Թիֆլիսի քաղաքագլուխ Ա. Ի. Խատիսեանը, ֆինանսական մինիստրութեան ներկայացուցիչներ՝ Ա. Կ. Ժուկօվը և Ա. Ա. Իզւմսկին, նահանգական ճարտարապետ Վասիլեվը, անդամներ՝ Տ. Հ. Էնֆիաճեանը, Գ. Ի. Խատիսեանը, Մ. Ի. Սմէշնիկեանը, գաւառական քաղաքների աւագները՝ Գօրուց, Թելաւից և Գօջօրից, քարտուղար Պ. Զաքարեանը։

Բացելով ժողովը՝ ատեանի նախագահը մի ամփոփ ճառով գծագրեց ռուս ֆինանսների վերջին 50-ամեակում կատարվող էվօլիւցիան. անուղղակի հարկերից դէպի ուղղակի հարկերը, մանաւանդ Խ. Բունգէի մինիստրութեան օրերից սկսված, երբ մտցըվեցին հարկային տեսուչների պաշտօնները, ապա համառօտակի բացատրեց յունիսի 6 ի օրէնքի գլխաւոր առանձնայատկութիւնները։

Մտքերի փոխանակութիւնից յետոյ ատեանն անցաւ օրակարգի հարցին՝ սահմանելու նահանգիս քաղաքներում բնակչական տարածութիւնը (селитебная площадь), որի սահմաններում եղած բոլոր անշարժ կայքերը ենթակայ են լինելու պետական հարկին։

Ախալքալաքի, Դուշէթի և Սղնախի համար բնակչական տարածութիւնը ատեանը հաստատեց գոյութիւն ունեցող պլանների սահմաններում։ Թելաւի համար բնակչական սահմանի մէջ մտցվեց Կուրդղելաուրի դաշտն, որտեղ այժմ գտնվում են պրօգիմնազիան և այլ պաշտօնական հիմնարկութիւնները։ Ախալցխայի համար այդ տարածութիւնը ընդգրկում է հետեւեալ սահմանները. հարաւից Վերին Մարդայի հողերը և Արաբ-Կիրցէվի ձորակը, արեւելքից՝ Լաշիխէվի ձորակը և Դօվշան-Թափա սարը, հիւսիսից՝ նոյն սարի ճիւղերը, հիւսիսարեւմուտքից՝ Րաբաթի ձորակը և արեւմուտքից՝ Մագնիսի կոչված հողերը։ Կօջօր ամարանոցի հողերի վրա աւելացվեց Սագօլասի-Գուդուշիսի կոչված տարածութիւնը, այնպէս որ 1912 թւից այստեղ գտնված ամարանոցները վճարելու են անշարժ կայքերից հարկ։ Թիֆլիսի քաղաքի սահմաններին աւելացվեցին Ֆունիկուլէրի հողերը, Սաբուրթալօն, Սվիմօնեան աւանը, քաղաքային Գուկիա ասված դաշտի մի մասը, Նաւթլուղը (մինչև Մանթաշեանի այգին)։ Գօրու և Զաքթալայի մասին որոշում կը կայանայ լրացուցիչ տեղեկութիւններ ստացվելուց յետոյ։

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ՑԱՒԵՐԵՆ

Այս վերջին ժամանակներս, մանաւանդ հայերուս կեանքին մէջ, այժմէութիւն է դարձած դպրոցա-ուսուցչական ողբալի վիճակը։ Ուսուցիչը, մտքի այս անխոնջ մշակը, որ կոշտ ու անտաշ իրերը կառնէ, կը կոփէ ու կը կոկէ, մտքեր կը բեղմնաւորէ, միտքը կը լուսաւորէ, մանուկ սերունդին հոգեկան շարժերու դաստիարակն ու ուղեցոյցը կը հանդիսանայ, սակայն ինքը՝ միշտ կը տուժէ, կը հիւծի, կը հալածուի, կայլանուի, նախատինքի ու պարսաւանքի առարկայ կը դառնայ...

Ի՞նչ է պատճառը։

Ահա կնճռոտ հանգոյց մը, որուն ծայրը դպրոցական անկազմ, խառնակ վիճակին և մանաւանդ ազգ հոգաբարձուներու քմահաճոյքին է կապուած դժբաղդաբար...

Մեր մէջ առհասարակ հոգաբարձուն՝ անգիտակ իր պաշտօնին, իր իրաւունքներու սահմաններուն՝ ուսուցչին վրայ կը նայի այն աչքով, ինչ աչքով որ կը նայի՝ խանութպանը իր աշկերտին...

Երբ ուսուցչի և հոգաբարձութեան միջև ունէ վէճ մը ծագի, անմիջապէս վիճակային առաջնորդի միջամտութեան կը դիմեն. սակայն այս վերջինս անտարբեր պաղաբիւնութեամբ մը կը դիտէ... Եւ շատ-շատ՝ նամակով մը հրահանգ կուտայ, որ ամեն ինչ համերաշխութեամբ կարգադրուի հոգաբարձութեան և ուսուցչի միջև... Ու իր այս կտրուկ տնօրինութենէն գոհ մնացած՝ տարօրինակ հոգեհանութեամբ ձեռքերը լուալով՝ մէկ կողմ կը քաշուի...

Այս տողերը գրելու առիթ տուաւ ինձ տեղւոյս հայ դպրոցա-ուսուցչական տագնապը։

Եալթայի գաղութը երկու տարի առաջ հազար ու մէկ նեղութիւններով և գլխաւորաբար ուսուցիչ Յ. Խաչատրեանի ջանքերով ու ճիգերով հազիւ տարրական դպրոց մը ունեցաւ, որու պատերու մէջ այսօր իրենց մտաւոր սնունդը կառնեն 40-է աւելի երկսեռ մանուկներ՝ գլխաւորապէս չքաւոր դասակարգէն... Սակայն, դժբաղդաբար, առաջին տարեշրջանէն իսկ փոխադարձ դժգոհութիւններ ծագեցան ուսուցչի և հոգաբարձութեան միջև... Դպրոցը պատեց թանձր մթնոլորտ մը, որ երերուն վիճակի մէջ ձգեց թէ դպրոցը և թէ դժուաբաղդ ողորմելի մանուկներու կրթական գործը...

Այս առթիւ դեռ անցեալ տարի «Մշակի» 263-դ և 277-դ համարներուն մէջ լոյս տեսան բանաստեղծ Ա. Ծատուրեանի «Ղրիմի յուշատետրից» խորագրով բանասիրա-քննադատական յօդուածները։ Յարգելի բանաստեղծը, որ այդ միջոցին այստեղ էր, խիստ ճշգրիտ գոյներով նկարագրած էր տեղիս հոգաբարձական կազմին անձեռնհասութիւնը և այլն։ Սոյն նկարագրութենէն բընորոշ գիծ մը աւելորդ չեմ սեպեր մէջ բերել։

«Եալթայի դպրոցական հոգաբարձութիւնը, որ կազմված է բացառապէս կիսագրագէտ դասից, անտեղեակ դպրոցական գործի տարրական պահանջներին՝ միանգամայն անձեռնհաս է կրթական որեւէ հիմնարկութիւն խնամելու ու ղեկավարելու։ Օրինակ՝ հոգաբարձական կազմի մէջ մտնում են նոյն իսկ բանջար ծախողներ, որոնց համար դպրոցական կազմակերպութիւն, կանոնադրութիւն, կրթական բարդ գործ՝ китайская грамота!»։

Սակայն ուսուցիչ Խաչատրեան այսպիսի մթնոլորտի մը տակ կարողացաւ առաջ տանիլ իր ծանր պաշտօնը, և սուղ ժամանակամիջոցի մը մէջ դպրոցը զգալի յառաջդիմութիւն ցոյց տուաւ։ Ո՛չ հոգաբարձական ոտնձգութիւնները, ո՛չ կուսակցական նեղ խնդիրները և ո՛չ ալ դպրոցի գոյութիւնը տապալելու սպառնացող վտանգները կարողացան կամքի տէր ուսուցչին կասեցնել իր նպատակէն։ Խաչատրեան ամեն միջոց կը խորհէր դպրոցը բարեկեցիկ վիճակի մէջ դնելու համար։ Միացած տեղւոյս հայ սիրողներու խմբին՝ կը կազմէր ներկայացումներ, պարերեկոյթներ, հանդէսներ և այլն՝ յօգուտ դպրոցին։ Այս միջոցներով ուսումնարանի բիւջէն ապահովուեցաւ։ Սակայն ուսուցչի ցոյց տուած այդ եռանդն ու սէրը հանդէպ ուսումնարանին՝ բնաւ հաճելի չէին հոգաբարձութեան, որովհետև իրենց կարծեցեալ ծառայ ուսուցիչը երբէք տրամադրութիւն ցոյց չէր տար խոնարհելու հոգաբարձական հրամաններուն... Հոգաբարձութեան ջիղերուն մանաւորապէս դպաւ մանաւանդ բանաստեղծ Ա. Ծատուրեանի 25-ամեակի առթիւ տեղւոյս ուսումնարանի սրահին մէջ սարքուած գրական ցերեկոյթը, որովհետև բանաստեղծը յանդգնած (?) էր իր բանասիրա-քննադատական յօդուածներովը հոգաբարձական կազմին բացասաբար վերաբերուելու... Մայրենի գրականութեան պատիւին նուիրուած այդ հանդէսը, կարելի է ըսել, ուղղակի ճակատագրական հանդիսացաւ ուսուցչին համար... Ինքզինքը վիրաւոր զգացած հոգաբարձութիւնը ուսուցչէն վրէժ լուծելու համար յարմար առիթի մը կը սպասէր...

Եւ այդ առիթը չուշացաւ...

Խաչատրեան ներկայ տարուայ յունիսի արձակուրդին մեկնելով Պետերբուրգ՝ կը մասնակցի ուսուցչական համաժողովին, իսկ վերադարձին՝ հոգաբարձութիւնը զայն անպաշտօն կը նկատէ, ուրկէ ծայր կուտայ փոխադարձ եւ առաւել ցաւալի գժտութիւններու... դպրոցին շուրջ կը բորբոքուի կըրքերու պայքար... կը լարուին պէս-պէս խնդիրներ, որոնց վրայ առայժմ ծանրանալ հարկ չեմ սեպեր...

Տեղական համայնքէն մէկ քանի բեր թէ սրտացաւ մարդիկ դարձեալ կը դիմեն բանաստեղծ Ա. Ծատուրեանին, որը դիպուածով այս անգամ եւս Եալթա կը գտնուէր, և կը խնդրեն բանաստեղծին խորհուրդն ու միջամտութիւնը։ Ծատուրեան ծանօթանալով խնդրոյն մանրամասնութեանցը՝ անհրաժեշտօրէն կառաջարկէ որ ընդհանուր ժողով գումարեն, որովհետև, կըսէ, ժողովուրդն է դպրոցին տէրը, և միակ արդարացի ելքը ժողովրդի ձայնին, կամքին և իրաւունքին մէջ կը գտնուի։ Նոյն իմաստով խորհուրդ կուտայ՝ նաև Եալթայաբնակ յայտնի երաժշտագէտ Ա. Սպենդիարեան, որ միշտ անքան բարոյական և նիւթական աջակցութիւն ցոյց տուած է դպրոցին։

Սակայն հոգաբարձութիւնը աւելորդ կը սեպէ ժողով գումարելու անհրաժեշտութիւնը և ժողովրդի ձայնին ու իրաւունքը առնահար կընէ...

Այժմ դպրոցը զրկուած է իր անձնական եռանդուն և մանուկներէն այնքան սիրուած ուսուցչէն։ Ժողովրդին մէջ այս առթիւ կը պտտին հազար ու մէկ թեր ու դէմ կարծիքներ... ուսուցչին հեռացնելնին մտահոգութիւն պատճառած է մանաւանդ համայնքին այն չարքաշ խաւերուն, ուրկէ եկած մանուկներու մտաւոր պէտոյքներուն կը ծառայէ գլխաւորապէս տեղիս դպրոցը։

Արդ, այս տողերը գրողը, իբրև տեղային ծխական-անդամ և նախանձախնդիր դպրոցի շահերուն, հրապարակաւ հարց կուտայ՝ թէ նախ ի՞նչ էր պատճառը ուսուցչի այդպէս անակնկալ զինաթափ ըլլալուն և յետոյ ի՞նչ իրաւունքով չորս-հինգ մարդիկ դպրոցը իրենց սեփականութիւն կը սեպեն, կը խաղան դպրոցի վիճակին հետ... և ամենուն լսել ու ճանչնալ չեն ուզեր ժողովրդին ձայնն ու կամքը...

Եալթա, 6 նոյեմբեր Ալանցի

ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԳԱՒԱՌԻՑ

Նոր-Բայազէտ, 10 նոյեմբերի

Ժողովրդի այն մասը, նոյնիսկ ինտելիգենտ դասակարգը, որ առաջներում հետաքրքրվում էր տեղիս հասարակական հարցերով, զբաղվում էր ժողովրդական այս և այն հիմնարկութեան խնդրով, նպաստում էր ազգային կրթական հաստատութիւնների բարւոքման գործին, այժմ մի տարօրինակ սառնասրտութեամբ է վերաբերվում դէպի այդ գործօնները։ Ժողովուրդը առհասարակ այնպիսի մի տրամադրութեան տակ է գտնվում, որ ոչ մի կերպով չէ բարեհաճում իր աջակցութիւնը և իր ժամանակցութիւնը ցոյց տալ ընդհանուր հասարակական գործունէութեան վերաբերմամբ։ Մի խօսքով՝ այժմ ժողովրդական բոլոր խաւերում այն աստիճան սառնութիւն, անհետաքրքրութիւն և մեռելութիւն է տիրում, որ բոլորը անխտիր—ինտելիգենցիայից սկսած մինչև վերջին ռամիկը, մինչև յետին անգրագէտը—խորշում են ժողովրդական և ազգային խնդիրներից և հասարակական հիմնարկութիւններից այնպէս, ինչպէս թուրքը խոզի մսից...

Ասածներիս իբր ապացոյց կարող են ծառայել այն հանգամանքները, որ ծխ. դըպրոցը, որը միակ լուսատու փարոսն է հանդիսանում տեղական խաւար շրջապատի համար, տնտեսապէս սնանկացել է, պարտքի տակ ընկել, դպրոցի նոր շէնքը կիսատ մնացել, հասարակական գր.-ընթերցարանը դատարկ՝ առանց ընթերցողների, Կ. Հ. Բ. Ընկ. տեղիս ճիւղը քայքայված և, չը նայած որ արդէն տարին վերջանում է, անդամները իրանց անդամագրութիւնը չը նորոգած և այլն և այլն։ Ո՛ր մէկը յիշենք. բոլոր տեղական հասարակական գործերը խառն ի խուռն՝ երեսի վրա ընկած...

Մարդ զարմանում է մտածելով, թէ արդեօք ինչի՞ց է առաջ եկել այդ ընդհանուր թմրութիւնը, լքումը մեր ժողովրդի մէջ դէպի հասարակական գործերը, մի՞թէ մարդիկ իրանց անձնական նեղ շրջանից դուրս ոչնչով չեն կարողանում հետաքրքրըվել, թէ անձնականը, ընտանեկան բարդ հանգամանքները կամ նիւթապաշտական կուլտը միանգամայն կուրացրել է նրանց և սառեցրել դէպի տեղական ժողովրդի կարևոր խնդիրները...

Թէ այս և թէ այն. սակայն այդպէս չէ կարելի շարունակել. հարկաւոր է մի զօրեղ ձեռք, մի հեղինակաւոր անձնաւորութիւն, որը կարողանար նորից զարթեցնել հասարակութեանը իր խոր թմրութիւնից, նորից հետաքրքրական դարձնել ժողովրդի համար հասարակական և ազգային-կրթական բոլոր խնդիրները և առօրեայ հարցերը, որոնք կարօտ են իրանց բաւարար լուծման։

Որսորդ

—

Լագօդախ, 11 նոյեմբերի

Հայոց դպրոցի հոգաբարձուներ ընտրված են՝ Մ. Եարեան, Ս. Մատինեան, Խ. Նարինեան և Յ. Յարութիւնեան (երեցփոխ)։ Յակոբ Լեկրեանը հոգաբարձու չէ. սխալմամբ էինք հաղորդել։ Տէր-Բագրատեան եկաւ և ստանձնեց իր պաշտօնը։ N. N.

ՊԵՏԱԿԱՆ ԴՈՒՄԱ

Պետերբուրգ, 15 նոյեմբերի

Նախագահում է Գուչկօվ։

Հերթական է օրինագծի 17-դ յօդուածը այն տարրական դպրոցների մասին, ուր մանուկները մտնելու ժամանակ չեն խօսում ռուսերէն. թոյլ տալ մայրենի լեզուի դասատուութիւնը ուսման առաջին երկու տարիների ընթացքում, իսկ երրորդ տարվանից բոլոր առարկաները աւանդել, բացի կրօնագիտութիւնից և մայրենի լեզուից, ռուսերէն լեզուով։ Եւլօգի եպիսկոպոսը ապացուցանելով, որ հիւսիսային և հարաւ-արեւմտեան երկրում և Խօլմշչինայում կաթօլիկ եկեղեցին ռուս ազգաբնակութեան լեհացնելու զէնք է դառնում, առաջարկում է լրացնել յօդուածը հետեւեալ ծանօթութեամբ. հիւսիսային և հարաւ-արեւմտեան երկրում և Խօլմշչինայում կաթօլիկ դաւանութեան մալօրոս և բէլօրոս ազգաբնակութեան համար կրօնագիտութեան դասաւանդութիւնը պէտք է կատարվի ռուսերէն լեզուով։ Տիշկինն պաշտպանում է եպիսկոպոսի ուղղումը, գտնելով որ պէտք է վերջ դնել կաթօլիկ հոգևորականութեան գործածած բռնութեան կաթօլիկ դաւանութեան բէլօրուսների և մալօրօսների վրա։

Մացէևիչ, առարկելով եպիսկոպոսին, ասում է, որ քանի գոյութիւն ունի օրէնքի պարզ յօդուած, կարիք չը կայ որևէ բաժանումներ մտցնել։ Իրանք ծնողները պէտք է որոշեն, թէ ի՞նչ լեզուով պէտք է սովորեն նրանց երեխաները։

Բուլատը, կարծելով որ Եւլօգի եպիսկոպոսի ուղղումը վատ հիմքերի վրա կը դնի կրօնագիտութեան դասատուութիւնը, առաջարկում է կրօնագիտութիւնը մայրենի լեզուով աւանդել։ Հայր Իւրաշկէվիչ խընդրում է Դումային օգնել բէլօրուսներին՝ ազատվելու կսէնձների ազդեցութիւնից, որոնք, յափշտակելով հոգին, աշխատում են յափշտակել և ազգութիւնը։ Զավիշան պաշտպանում է լիտովցիների իրաւունքները, կարծելով որ ազգութիւնը որոշելու հարցը պէտք է լուծվի տեղի վրա։ Եպիսկոպոս Եւլօգի մատնացոյց է անում, որ ի նկատի ունենալով կաթօլիկ հոգևորականութեան գոյութիւն ունեցող տէնդէնցիաները, պէտք է բոլոր կաթօլիկներին լեհ համարել։ Գարաուլով, համաձայնվելով որ եպիսկոպոսի ուղղման մէջ արտայայտված միտքը ճիշդ է, այն պայմանով, որ ուսուցման լեզուն ազգաբնակութիւնը ինքն որոշէ, յայտարարում է, որ կադէտները ձայն կը տան ուղղման դէմ, վախենալով որ ազգաբնակութեան շահերը անպաշտպան կը լինեն, երբ պաշտօնեաները որոշելիս կը լինեն ազգութիւնները։ Զեկուցանող ֆօն-Անրէպ, նոյնպէս ճիշդ համարելով Եւլօգի եպիսկոպոսի միտքը, շեշտում է, որ յանձնաժողովը ի նկատի չունէր բէլօրոս և մալօրոս լեզուների դասաւանդութեան հնարաւորութիւնը, և այդ պատճառով առաջարկում է յանձնել ուղղումը յանձնաժողովին։ 18-րդ յօդուածն ընդունվում է։

24-դ յօդուածում, որ սահմանում է, թէ իւրաքանչիւր դպրոցում պէտք է գրադարան լինի և դպրոցական պիտոյքներ, պրօգրէսիստները մտցնում են ուղղումը, որի հիման վրա պէտք է ձրիաբար տրվեն դասագրքեր և պիտոյքներ չքաւոր աշակերտներին, իսկ կադէտները՝ աշակերտներին առհասարակ։ Յօդուածն ընդունվում է այն խմբագրութեան մէջ, որ առաջարկել է ֆօն-Անրէպը։ Տարրական դպրոցներին պէտք է միջոցներ տրվեն գրադարաններ, դասական պիտոյքներ և դասագրքեր պահելու, որպէսզի չքաւոր աշակերտները օգտվեն ձրիաբար։ Չորրորդ գլուխը աշակերտների մասին ընդունվում է առանց վիճաբանութիւնների։ Ուսուցիչներին վերաբերեալ գլխում երկար վիճաբանութիւններ է յարուցանում 31-րդ յօդուածը, որը որոշում է կրթական ցենզ ուսուցիչների համար և որոշում է, որ տարրական դպրոցի ուսուցիչները պէտք է ուղղափառ դաւանութեան ռուսահպատակներ լինեն։ Լէօնով պաշտպանում է հոկտեմբերեանների ուղղումը, որ տարրական դպրոցի ուսուցիչներ պէտք է լինեն քրիստոնէական դաւանութեան պատկանող անձինք. հռետորը մատնացոյց է անում, որ այն պահանջը, թէ պէտք է աշակերտները անպայման ուղղափառներ լինեն, կարող է տանել դէպի կղերականութիւն և դաւանական բնաւորութիւն տալ դպրոցին։ Հայր Գէպէցկին, պաշտպանելով յանձնաժողովի խմբագրութիւնը, շեշտում է, որ ընդունված յօդուածով Պետական Դուման պարտաւորութիւն յանձն առաւ կրօնա-բարոյական դաստիարակութիւն տալ աշակերտներին. հետեւողական մնալով, Դուման պարտաւոր է սահմանել, որ տարրական դպրոցների ուսուցիչները պէտք է ուղղափառ լինեն։ Հայր Գումիլին այն կարծիքն է յայտնում, որ տարրական դըպրոցների ուսուցիչների պաշտօններ պէտք է տրվեն ոչ միայն ժողովրդական լուսաւորութեան մինիստրութեան, այլ բոլոր զեմստվօների միջնակարգ դպրոցներն աւարտողներին։ Բուլատը պաշտպանում է աշխատաւորականների ուղղումը, որ առաջարկում է թողնել ազգաբնակութեանը կրօնի ընտրութիւնը, որ պէտք է դաւանէ մի տեղի տարրական դպրոցի ուսուցիչը։

Հայր Իւրաշկէվիչ վախենալով ուղղափառ Արեւմտեան Ռուսի համար Մալօրօսիայում, առաջարկում է հոկտեմբերեանների ուղղումը չը տարածել գոնէ կայսրութեան այդ մասերի վրա։ Հայր Ստանիսլավսկին չէ հասկանում, թէ ինչպէս կարող են ոչ-ուղղափառ ուսուցիչները կանոնաւոր բացատրել ռուսաց պատմութեան այն երեսները, որոնք կապված են ուղղափառ եկեղեցու վեհութեան հետ։ Բէրեզօվսկի 2-րդը, մատնացոյց անելով լեհերի և ռուսների յամառ ազգային կռւի վրա հարաւ-արեւմտեան երկրում, որ կռւի մէջ ճախակողմեանները ցանկանում են լեհերի յաղթութիւնը, չէ հասկանում թէ այդ ճանապարհով ինչպէս կարող է ընթանալ կենտրոնը։ Խօսում են և ուրիշ ճառախօսներ։ Քուէարկութիւնը յետաձգվում է յաջորդ նիստին։ (Հ. Պ.)

ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԿԱՆ ԴԱՀԼԻՃԻՑ

Նոյեմբերի 15-ին Թիֆլիսի նահանգական դատարանում քննվում էր ինժեներ Վ. Ս. Կօլիւբակինի քրէական գործը։ Կօլիւբակինը մեղադրվում էր ներկայ 1910 թ. գարնանը Փոխարքայի դիւանատան պաշտօնեայ Վէբէրին սպանելու մէջ։ Սպանութեան շարժառիթը, ինչպէս ցոյց էր տալիս մեղա-

[illegible]

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

[illegible]

◆ Մեզ հաղորդում են, որ Մոսկվայի Հնագիտական Ընկերութեան նախագահ կոմսուհի Ուվարովան անցեալ շաբաթ այցելել է Քամոյեան նորաշէն հայոց եկեղեցին և շատ հաւանել է թէ նրա ճարտարապետական ոճը և թէ Ցէթվաճեանի նկարած առաքեալների պատկերներն ու մանրանկարները։

◆ Թիֆլիս քաղաքի երկրորդ հաշտարար դատարանի առանձին բաժնի դատաստանական քննիչ Եանչէվսկին հրաւիրում է ծնողականների Թիֆլիսի 4-րդ կասսայի բոլոր մասնակցողներին ներկայանալ իրան այս նոյեմբերի 24-ին նրա կամերան, որ գտնվում է Մուխրանսկայա փողոցի № 4 տան մէջ, բերելով իրանց հետ այդ կասսայի վարչութեան կողմից տրված գրքոյկները ու անդորրագրերը։

◆ Կ. Հ. Բ. Ընկերութեան Խորհրդի մեզ ուղարկած մի ձեռագիր-ցուցակից երեւում է, որ Ընկերութիւնը նպաստում է 64 եկեղ.-ծխական դպրոցների՝ տալով իւրաքանչիւրին տարեկան 50—500 րուբլի։ Նպաստի ընդհանուր քանակն է 12,800 ր.։ Այդ գումարի մէջն է մտնում նաև Տ. Աֆրիկեանի միջոցներով պահվող դպրոցներին տրվող դրամը։

◆ Թիֆլիսում եկած հեղեղի պատճառով ամսիս 14-ին Աւճալեան գծի վրա տրամվայի վագոնների երթեւեկութիւն չը կար։

◆ Ջրին գալու պատճառով Թիֆլիսի ոստիկանապետը հրաման արձակեց, որպէս զի դռնապանները ամեն օր մաքրեն փողոցների մայթերը։

◆ Թիֆլիսի առեւտրա-տնտեսական ոստիկանութեան գործակալները, նոյեմբերի 15-ին, Սօլդատսկի շուկայում ոչնչացրին մօտ 30 տակառ իւղ, որը քաղաքային քիմիական աշխատանոցի կողմից գործածութեան համար անպէտք էր համարված։

◆ Թիֆլիսի նահանգապետը կովկասեան բարձր իշխանութեան ներկայացրեց քաղաքային ինքնավարութեան միջնորդութիւնը, որով խնդրվում է Աւճալեան փողոցը այսուհետեւ անուանել հանգուցեալ քաղաքագլուխ իշխ. Ն. Ջէրքէզովի անունով։

◆ Մեզ հաղորդում են, որ Ալէքսանդր Աբէլեանի ռուսերէն լեզուով գրված «Лига свободной любви» (Ազատ սիրոյ լիգան) պիէսը ստացել է Պետերբուրգում թոյլտուութիւն և ուրեմն կարող է ներկայացվել բեմերի վրա։

◆ Լսում ենք, որ բէլգիական կապիտալիստների մի խումբ մտադիր է Թիֆլիսի Բուսաբանական այգու բարձրաւանդակից կառուցել մի լեռնուղի, որը զբօսնողներին կը տանի դէպի այգու նոր շինված մասերը։

◆ Ի. Ճէյշվիլին միջնորդութիւն է յարուցել կառավարութեան առաջ թոյլատրել իրան Թիֆլիսում հրատարակելու աժենօրեայ մի թերթ վրացերէն լեզուով «Համի» (Ցող) անունով։

◆ Թիֆլիսի ոստիկանապետը հրամանագրեց պրիստաւներին և խուզարկու. ոստիկանութեան պաշտօնեաներին, որպէս զի միջոցներ ձեռք առնեն գտնելու Ալէքսէյ Գիգելովին, որը յայտնի չէ թէ ուր է գտնվում։

◆ Նոյեմբերի 14-ին Թիֆլիս վերադարձաւ Անօնիմ Ընկերութեան գլխաւոր վարչութեան հաւատարմատար Ցայնը։

◆ Նոյեմբերի 12-ին երկու ամսով արձակուրդ վերցնելով մեկնում է Թիֆլիսի նահանգապետը։

◆ Կառավարութեան կարգադրութեամբ Կովկասի սահմաններից հեռացվում են Գ. Լասխիշվիլին երկու տարի ժամանակով, իսկ Ս. Փիրուխալովը՝ 5 տարով։

◆ Մեզ հաղորդում են, որ Բագւում և Թիֆլիսում տարածված լուրերը, թէ Ալ. Մանթաշեան և Ընկ. ֆիրման ծախվում է Նօբէլին, անհիմն է միանգամայն։

◆ Թիֆլիսի «Նօպէկի միութիւնը» «Նախշերա» ընկերութիւնից ստացել է իբրև նուէր 100 պուդ քարածուխ։

◆ Երկար ընդմիջից յետոյ, լոյս տեսաւ վրաց «Էրի» շաբաթաթերթի 26-րդ համարը։

◆ Թիֆլիսի նահանգապետը թոյլ է տուել «Т. Л.»-ի աշխատակից Վ. Լիսարեվին և Ե. Պըշէնկօին հրատարակել Թիֆլիսում ռուսերէն գրական երգիծաբանական պատկերազարդ շաբաթաթերթ «Բուդօկ» անունով։

◆ Նոյեմբերի 13-ին Թիֆլիս վերադարձաւ կովկասեան ուսումնարանական շրջանային տեսուչ Րուդոլֆը։

◆ Ստացանք «Ջէզոք» վերնագրով մի նոր հայ թերթի առաջին համարը։ Թերթը հրատարակվում է Կ. Պօլսում և յայտարարում է իրան անկուսակցական։

◆ Թիֆլիսում սկսեց հրատարակվել «Կայծեր» անունով մէկ կօպէկանոց հայերէն մի թերթ Գարեգին Երիցեանի խմբագրութեամբ և հրատարակութեամբ։ Ցանկանում ենք, որ նոր թերթը կարողանայ շարունակել իր գոյութիւնը։

◆ Նոյեմբերի 14-ին, Թուապսէի և Սօչիի ճանապարհի վրա փլուածք պատահեց։ Մի օրից յետոյ ճանապարհը պիտի մաքրվի։

◆ Դեկտեմբերի 20-ին Թիֆլիսում տեղի կունենայ ուղղափառ հոգեւորականութեան ընդհանուր համագումար։

◆ Քութայիսի նահանգի Լանչխութի գիւղում մօտ օրերս ձերբակալվեց առաջին Պետական Դումայի անդամ Նօյէ Նիկօլայեվիչ Ժօրդանիան։ Ձերբակալվածը ամսիս 14-ին Թիֆլիս բերվեց և բանտարկվեց Մէտէխի բանտում։

◆ Հաղորդակցութեան մինիստրութիւնը թոյլատրել է ազնուական Նէստոր Նօդիային աւտօմօբիլների հաղորդակցութիւն սկսել Սուխումի և Գուդաուտի միջև։

◆ Քութայիսում անյայտ անձինք ուզեցել են թալանել հայոց եկեղեցին, բայց չեն աջողել։

ՈՍՏԻԿԱՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

◆ Նոյեմբերի 15-ին ձերբակալվեց ադմինիստրատիվ կարգով աքսորված և ինքնակամ վերադարձած Վաշլովան գիւղի բնակիչ Դաւիթ Աղդամիրովը, որը ենթարկվում է պատասխանատուութեան համաձայն 64-րդ յօդուածի։

◆ Փորագրիչ Սիմէօն Բէխօվը յայտնեց ոստիկանութեանը, որ իր մօտ ծառայող Աբրահամ Րէյզենբերգը անյայտացել է, վերցնելով այն 100 րուբլին, որ տրված էր նրան պետական բանկի բաժանմունքից մի մուրհակ թափելու համար։ Ոստիկանութիւնը նրան ձերբակալելիս գտել է նրա մօտ միայն 37 րուբլի։ Մնացած գումարը վատնած է եղել։

◆ Նոյեմբերի 15-ին, գիշերվայ $11^1/_2$ ժամին, Դմիտրէվսկայա փողոցում, Զարբաձէի տանը հրդեհ ծագեց, որը ոչնչացրեց այդ տանը ամբողջ փայտեայ մասը։ Հրդեհաշէջ խումբը, հրդեհի առաջն առաւ։ Վնասը համնում է 1,500 րուբլու։

◆ Նոյեմբերի 15-ին Թիֆլիսի քաղաքացի Իոսիֆ Բէրիձէն յայտնեց ոստիկանութեանը, որ ինքը իր բնակարանում սպանեց իր կնոջը՝ Եկատերինային։ Ցանցաւորը ձերբակալված է։

◆ Թիֆլիսի ոստիկանապետը առաջարկել է ոստիկանութեան պաշտօնեաներին՝ միջոցներ ձեռք առնել և գտնել Թումանովսկայա փողոցում ապրող Մատինովային և նրա սպասուհի Լուսիկին, որոնք անյայտացել են ամսիս 14-ից։

ԳԻՏՈՒԹ., ԳՐԱԿԱՆ., ԳԵՂԱՐ.

ԹԱՏՐՈՆ ԵՒ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ

«Սօկրատ»—Ս. Թառայեանի

Շնորհաւորում ենք Ս. Թառայեանին իր «Սօկրատ» դրամայի համար։

Շնորհաւորում ենք Ս. Թառայեանին իր թէև ոչ դեռ ևս կատարեալ, բայց, անկասկած, լաւ գրուածքի համար։

«Սօկրատը» գեղեցիկ պիէս է և մի փոքր մշակումից յետոյ նա կարող է պատուաւոր տեղ բռնել հայկական ռեպերտուարի մէջ։

Մենք հոգեկան մխիթարութեամբ նայում էինք պիէսի գործողութիւնների զարգացման վրա և գոհ սրտով հեռացանք թատրոնից։

Ներկայացումը տեղի ունեցաւ երկուշաբթի նոյեմբերի 15-ին Արտիստական թատրոնում։

Արդարև՝ պիէսի մէջ կայ կեանք թէ անհատական, թէ առտնին և թէ մասսայական, կայ գաղափար գրաւիչ և սրտառուչ, կայ գեղեցկութիւն մարդկային ոգու և բնութեան, կայ փիլիսոփայական և բանաստեղծական տրամադրութիւնների շունչ, կայ հետաքրքրվող և ուշադրութիւն բևեռող հանգոյց։

Պիէսի բովանդակութիւնը շատ պարզ է և հասարակ։ Սօկրատ փիլիսոփան իր մաքուր իմաստասիրական և անկաշառ գաղափարական ուսմունքներով աչքի փուշ է դարձել ժամանակակից սոփեստների, քըրմապետների, հարստահարիչների և կառավարիչների համար։ Բոլորը զգում են, որ Սօկրատի ուսմունքների մէջ կայ հզօր մի էութիւն, վտանգաւոր իրանց գոյութեան համար, և ահա հին աշխարհի սիւները դաւեր են հնարում խորտակելու նոր գաղափարների առաքեալին և դատապարտում են նրան մահի։

Սօկրատի դերը կատարում էր Աբէլեան։ Խելացի էր, բնական էր նրա Սօկրատը։ Իր լրջութեան, իր խորութեան, իր վերացականութեան մէջ Աբէլեանի Սօկրատը կենսուրախ էր, խելօք, կատակաբան, լրացնելով այդ գծերով իր վեհանձնութիւնը դէպի մարդկային կրքերը և թուլութիւնները։

Անպայման տպաւորիչ և գեղեցիկ կատարեց Շահխաթունի Պլատոնի դերը, մտցնելով նրա մէջ ույժ, իմաստ և ոգի։

Անիդուսի դերում Ղազարեան բաւարար էր. նրան պակասում էր կամքի ույժի արտայայտութեան դրոշմը։

Օր. Ադամեան իւրացրել էր Ցինարէտի դերը հարազատ գծերով. բայց արտայայտեց նրանց թոյլ կերպով։

Ցարութիւնեան (քրմապետ), Ալլահվերդեան (բանտապետ), Աւետեան (դերձակ), Մամիկոնեան (լիկօն) բաւարար էին. նոյնպէս և Արմէնեան։

Միւսները նպաստում էին անսամբլին։

Տեսարանները լաւ էին և նկատվում էր, որ ռէժիսեօրական մեծ աշխատանք է գործ դրված բեմի վրա։

Պիէսի հեղինակին բեմ կանչեցին հանդիսականները և բուռն ծափահարեցին։

Մենք ասացինք վերևում, որ պիէսը մշակութեան կարօտ է։ Մենք այստեղ անկարող ենք մանրամասնօրէն կանգ առնել այն կէտերի վրա, որոնք բարեփոխութեան կարօտ են։ Կանենք մի քանի նկատողութիւններ։

Մեզ թւում է, թէ Սօկրատի խօսքերը, ճառերը և զրոյցները պէտք է ենթարկել նորից վերլուծութեան և կշռադատել նրանց ձևակերպութիւնները։ Սօկրատը, անկասկած, զբաղված էր նաև սօցիալական հարցերով, բայց նրա ձևակերպութիւնները ոչ մի ձևով չեն մօտենում դասակարգային շերտաւորումների գիտակցութեան և համապատասխան մաքառման խնդրին։ Նրա փիլիսոփայութեան ույժը իբրև իմաստասիրութեան, մարդկային ինքնագիտակցութեան, ինքնազննութեան, բանականութեան, բնութեան ճանաչողութեան մէջն էր գլխաւորապէս։

Կարծում ենք, որ աւելի համապատասխան կը լինէր պատմական ճշգրութեան, եթէ նա իր աշակերտներին անուանէր բարեկամներ և ոչ թէ ընկերներ։ Գուցէ այդ բառն էլ նա գործ է ածել մի որևէ դէպքում, բայց ոչ այն կոչական եղանակով, որով նա գործ է ածվում մեր ժամանակում։ Նոյնպէս անտեղի ենք համարում աջակողմ և ձախակողմ բառերը։

Աւելի նպատակայարմար կը լինէր Սօկրատին պիէսի սկզբից չը դնել բեմի վրա, այլ նրան մտցնել մի փոքր յետոյ։ Այն ժամանակ ընտանիքի անդամների այն դիրքն ու դասաւորութիւնը, որ ներկայանում է պիէսի սկզբում, չէր լինի օտարոտի և աներտայայտիչ և միևնոյն ժամանակ հնարաւոր կը լինէր աւելի ընդգծել Քսանտիպի յայտնի դէմքը։

Երկրորդ գործողութեան մէջ բարեփոխութեան է կարօտ զրոյցի տեսարանը, որպէս զի նա դառնայ բեմական և կորցնի միօրինակութիւնը, որ ունի ներկայումս։ Նոյնպէս պիտի աւելի յարմար դիրք ստեղծել թագնված քրմապետի և ոստիկանի համար։ Անկասկած՝ անտառը շատ էր խիտ և խոշոր վերցված։ Աթէնքում այդպիսի անտառ, այգի կամ պարտէզ դժուար երևակայելի է, մանաւանդ Սօկրատի տրամադրութեան տակ։

Գեղեցկութեան իդէալը (տիկ. Արմէնեան-Դուրեան) պէտք է ուրիշ արտայայտութիւն ստանայ, որպէսզի տպաւորութիւն գործի։ Հանդիսականը, որ ընտելանում է Սօկրատի խորագնին և վերլուծող ոգուն, չէ գոհանում այն իդէալից, որ ստեղծել է հեղինակը։

Սոփեստների խօսակցութիւնը և ձևակերպութիւնները, քրմապետի վերաբերմունքը և Արիստոֆանի մասին առաջարկները պէտք է ենթարկվեն նոր խմբագրութեան։

Ս. Թառայեանի գրուածքը կարող է հեշտութեամբ սրբագրվել և դառնալ մի գեղեցիկ դրամատիկական գրուածք։

Թատրոնը լիքն էր։ Հասարակութիւնը գոհ մնաց ներկայացումից։ Ա. Ք.

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՊԵՏԵՐ. ՀԵՌ. ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆԻՑ

15 նոյեմբերի

ՄԱՆՋՈՒՐԻԱ։ Ժանտախտային վարակիբոյն ներկայանում է չինական մի գիւղ, ուր բնակիչները ծածկում են հիւանդներին, իսկ մեռածների դիակները թագցնում են նկուղներում։ Սանիտարական գլխաւոր յանձնաժողովը ամբողջ գիւղը, որ բաղկացած է 3518 չինացիներից, ենթարկել է զննողութեան՝ վարակի օջախը կղզիացնելու դիտումով։ Հիւանդութեան ուժեղացում չէ նկատվում։ Նոյեմբերի 14-ին Մանջուրիա կայարանում մեռել են 5 չինացիներ. մնում են հիւանդներ՝ 3 չինացի և 1 ռուս։ Գիւղից քիչ հեռու գտնվել են չինացիների 4 դիակ։

Կ. ՊՕԼԻՍ։ Մի շաբաթվայ ընթացքում մայրաքաղաքում խօլերայով հիւանդացել են 183, մեռել՝ 105 հոգի։ Զօրքի մէջ հիւանդացել են 42, մեռել՝ 18 հոգի։

ԿԻԵՎ։ Կանէվի գաւառի Դացկի գիւղում գրգռված ամբոխը բռնելով համագիւղացիներից մէկին, որը կասկածվում էր հրձիգութեան մէջ, ձգեց նրան վառվող կրակի մէջ։

ԽԱՐԲԻՆ։ Մինչև նոյեմբերը 14-ը ժանտախտից մեռել են՝ 1 ռուս, 1 չինացի. հիւանդ մնում է 1 չինացի։ Հսկողութեան տակ են 271 չինացի և 18 ռուս։ Չինական Ցագեադիան անունով տեղում էպիդեմիայի սկզբից մինչև օրս մեռել են 25 չինացի. հիւանդների թիւն անկարելի է լինում որոշել՝ սանիտարական հսկողութեան բացակայութեան պատճառով։

ՊԱՐԻԶ։ Պուրիշկէվիչը «Ֆիգարօյին» գրած մի նամակում յայտնում է, որ «Рѣчь» լրագիրը անհիմն կերպով է ինտելիգենցիայի հասցէին իր արտասանած խօսքերից եզրակացութիւն հանել, որ իբրև թէ աջակողմեանները թշնամաբար են վերաբերվում Ֆրանսիայի հետ ունեցած դաշինքին. այդ հարցը Դումայի իրաւասութիւնից դուրս է։ Որպէս մասնաւոր անձ՝ Պուրիշկէվիչը ֆրանսիական դաշինքի համակիրն է։

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ։ Խօլերայով հիւանդացել է 1, մեռել՝ 1, կան հիւանդներ 10 հոգի։

ԲՈՐԴՈ։ Սպանական թագաւորը ենթարկվեց թեթև վիրաբուժութեան, որն ունեցաւ աջող հետևանք։ Թագաւորը երէկ երեկոյեան վերադարձաւ Մադրիդ։

ՀԵԼՍԻՆԳՖՈՐՍ։ Ստատս-գրասենեակը փոխադրեց պետական գանձարանի անունով 9 միլիօն՝ զինուորական պէտքերի համար։

Կալուածատէր Վէնեալայնի որդին ժամերգութեան ժամանակ դանակը ձեռին յարձակվեց պաստորի վրա։ Վերջինը պաշտպանվելով վիրաւորեց իր ձեռքը։ Տաճարում շփոթութիւն առաջացաւ. ժամերգութիւնը ընդհատվեց։ Ցարձակման պատճառ համարում են սօցիալիստների ագիտացիան ընդդէմ եկեղեցու և հոգևորականութեան։

Խմբագիր՝ ԱԼԷՔՍԱՆԴՐ ՔԱԼԱՆԹԱՐ
Հրատարակիչներ՝ Ա. ՔԱԼԱՆԹԱՐ
Ց. ՏԷՐ-ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ
Հ. ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ

ՏԵՂԵԿԱՏՈՒ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԲԱՆԿԻ ԹԻՖԼԻՍԻ ՃԻՒՂԸ

Արժէքդղթերի կուրսեր

16 նոյեմբերի

I կ. ներք. փոխ. խ. տոմս.		482 ր. — կ.
II » » »		370 ր. — կ.
III Ազնուակ. բանկ. »		331 ր. 50 կ.
4% Պետական ռենտա		95 ր. — կ.
5% Պետ. Ազնու. բանկ գր. թ.		100 ր. — կ.
$4^1/_2$% » » » »		95 ր. 25 կ.
4% » » » »		90 ր. 75 կ.
$3^1/_2$% » » » »		85 ր. 75 կ.
5% Գիւղ. հող. բան. վկ.		100 ր. $62^1/_2$ կ.
$4^1/_2$% » » » »		96 ր. — կ.
4% » » » »		90 ր. 75 կ.
5% Ներքին փոխառ. 1905 թ.	I հրատ.	104 ր. 25 կ.
5% »	II հրատ.	104 ր. 25 կ.
5% Արտաք. »	1906 »	103 ր. $87^1/_2$ կ.
5% » »	1908 »	104 ր. 25 կ.

Օտարերկրեայ դրամների կուրսը

Լօնդօն 10 ֆ. ստեր.	95 ր. — կ.
Բերլին 100 մարկ	46 ր. 40 կ.
Պարիզ 100 ֆրանկ	37 ր. 60 կ.
Թաւրիզ 10 դռան	1 ր. 85 կ.
Կ. Պօլիս 1 լիրա	8 ր. 68 կ.

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԵՐԿԱԹՈՒՂԻ

(Ձմերային երթեւեկութիւն)

(Ժամերը նշանակված են Թիֆլիսի ժամանակով)

ԹԻՖԼԻՍԻՑ ՄԵԿՆՈՒՄ Է

ԲԱԳՈՒ՝ արագ № 2 գնացքը՝ 9 ժ. 28 ր. առաւ., Գանձակ է հասնում 2 ժ. 38 ր. ցեր., Եւլախ՝ 4 ժ. 18 ր. ցեր., Հաջի-Կաբուլ՝ 8 ժ. 12 ր. երեկ., Բալաջարի՝ 10 ժ. 59 ր. գիշ., Բագու՝ 11 ժ. 26 ր. գիշ.: Մարդատար № 6 գնացքը՝ 3 ժ. 35 ր. ցերեկ., Գանձակ է հասնում 9 ժ. 56 ր. երեկ., Եւլախ՝ 12 ժ. 7 ր. գիշերվայ, Հաջի-Կաբուլ՝ 4 ժ. 49 ր. գիշ., Բալաջարի 8 ժ. 13 ր. առաւօտ., Բագու՝ 9 ժ. 7 ր. առաւ.: Պօստատար № 4 գնացքը՝ 10 ժ. 25 ր. գիշ., Գանձակ է հասնում 4 ժ. 47 ր. գիշ., Եւլախ՝ 7 ժ. 3 ր. առաւ., Հաջի-Կաբուլ՝ 12 ժ. 11 ր. ցեր., Բալաջարի՝ 3 ժ. 53 ր. ցեր., Բագու՝ 5 ժ. 21 ր. երեկ.: Խառն գնացքը՝ IV կարգի վագոններով ըստ հարկի կարևորութեան՝ 4 ժ. 18 ր. գիշ., Գանձակ է հասնում 12 ժ. 48 ր. ցեր., Եւլախ՝ 4 ժ. ցեր. Հաջի-Կաբուլ՝ 11 ժ. 39 ր. գիշ., Բալաջարի՝ 4 ժ. 31 ր. գիշ., Բագու՝ 5 ժ. 22 ր. առաւօտեան։

ՋՈՒԼՖԱ-ԵՐԵՒԱՆ՝ պօստատար № $^{74}/_{75}$ 12 ժ. 41 ր. գիշ., Ալէքսանդրօպօլ է հասնում 11 ժ. 41 ր. առ., Էջմիածին կայար.՝ 5 ժ. 18 ր. ցեր, Երեւան (առանձին գնացք Ուլուխանլուից յարմարեցված այս գնացքին)՝ 7 ժ. 11 ր. երեկ., Նախիջևան՝ 11 ժ. 21 ր. գիշ., Ջուլֆա՝ 1 ժ. 5 ր. գիշ.: Մարդատար-ապրանքատար № $^{78}/_{79}$ գնացքը՝ 4 ժ. 33 ր. ցեր., Ալէքսանդրօպօլ է հասնում 3 ժ. 31 ր. գիշ., Էջմիածին կայար. 9 ժ. 3 ր. առաւօտեան, Երեւան՝ 10 ժ. 34 ր. առ., և սրանից դէնը այլևս չէ գնում։ Խառն գնացք IV կարգի վագոններով ըստ հարկի կարևորութեան № $^{108}/_{109}$՝ 5 ժ. 48 ր. գիշ., Ալէքսանդրօպօլ է հասնում 7 ժ. 20 ր. երեկ., Էջմիածին կայարան՝ 1 ժ. 30 ր. գիշ., առանց Երևան մտնելու, Նախիջևան՝ 9 ժ. 49 ր. առաւ., Ջուլֆա՝ 11 ժ. 58 ր. ցերեկ.:

ԲԱԹՈՒՄ՝ մարդատար № 5 գնացքը՝ 8 ժ. 10 ր. առաւ., Միխայլօվօ է հասնում 12 ժ. 18 ր. ցեր., Բաթում՝ 9 ժ. 20 ր. երեկ.: Պօստատար № 3 գնացքը՝ 2 ժ. 9 ր. ցեր., Միխայլօվօ է հասնում 6 ժ. 18 ր. երեկ., Բաթում՝ 4 ժ. 28 ր. գիշ.: Մարդատար № 7 գնացքը՝ 11 ժ. 53 ր. գիշ., Միխայլօվօ է հասնում 3 ժ. 53 ր. գիշ., Բաթում՝ 1 ժ. 26 ր. ցեր.: Խառն գնացք № 107 ըստ հարկի կարևորութեան՝ 1 ժ. 5 ր. գիշ., Միխայլօվօ է հասնում 6 ժ. 54 ր. առաւ., Բաթում՝ 8 ժ. 33 ր. երեկ.:

ԲՈՐԺՈՄ՝ մարդատար № $^{9}/_{66}$ գնացքը՝ 3 ժ. 28 ր. ցեր., Գօրի է հասնում 6 ժ. 8 ր. երեկ., Միխայլօվօ՝ 7 ժ. 43 ր. երեկ., Բօրժօմ՝ 9 ժ. 8 ր.:

ԹԻՖԼԻՍ Է ՀԱՍՆՈՒՄ

ԲԱԳՈՒԻՑ՝ մարդատար № 5 գնացքը՝ 7 ժ. 25 ր. առաւօտեան։ Պօստատար № 3՝ 1 ժ. 9 ր. ցեր.: Արագ № 1 գնացքը՝ 10 ժ. 55 ր. գիշ., որ այլևս դէնը չէ գնում։ Խառն գնացքը IV կարգի վագոններով 12 ժ. 3 ր. գիշ.:

ԲԱԹՈՒՄԻՑ՝ մարդատար № 6 գնացքը՝ 2 ժ. 46 ր. ցերեկ.: Պօստատար № 4 գնացքը՝ 9 ժ. 25 ր. գիշ.: Մարդատար № 8 գնացքը՝ 8 ժ. 45 ր. առաւ., որ դէնը այլ ևս չէ գնում։ Խառն գնացքը IV կարգի վագոններով 3 ժ. 16 ր. գիշ.:

ՋՈՒԼՖԱ-ԵՐԵՒԱՆԻՑ՝ պօստատար № $^{72}/_{73}$ գնացքը՝ 6 ժ. 36 ր. առաւ.: Մարդատար-ապրանքատար № $^{80}/_{81}$ գնացքը՝ 7 ժ. 1 ր. առաւ.: Խառն գնացքը IV կարգի վագոններով՝ 10 ժ. երեկ.:

ԲՈՐԺՈՄԻՑ՝ մարդատար № $^{61}/_{10}$ գնացքը՝ 7 ժ. 35 ր. առաւօտ.:

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ.—Արագ գնացքները (№ 2՝ Թիֆլիս-Բագու և № 1՝ Բագու-Թիֆլիս) առանց փոփոխելու գնում են մինչև Բօստօվ և յետ դառնում, անպատճառ մտնելով Բագու՝ ամբողջ կազմով և բոլոր տեղերը պլաց-կարտով են։ Այս գնացքներում կայ Միջազգային Ընկերութեան մի միջատ I/II կարգի վագօն, որ առանց իջեցնելու հաղորդակցում է Թիֆլիս-Բագու-Մօսկվա՝ աւելացված վճարով (1000 վերստը I կարգի վագօնում 8 ր., II կարգի՝ 6 ր.):

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍՆԱՒՈՐ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑ
ԲԺՇԿԱՊԵՏ Բ. ՆԱԽԱՍԱՐԴԵԱՆԻ
Հիմնված 1880 թ.
(Կուկիա, Վօրօնցօվի արձանի հանդէպ)
Ամեն օր, բացի կիրակի օրերից
ԱՌԱՒՕՏՆԵՐԸ՝
Բ. Ա. ՆԱԽԱՍԱՐԴԵԱՆ—11—12 ժ. վիրաբուժութեան և վեներական (սիֆիլիս) հ.։
Կ. Մ. ՋԻԿՕՎԱՆԻ—$9^1/_2$—11 ժ. աչքի, ներքին և ներվային։
Զ. Ի. ԲԱՐԱՆԱՍԵԱՆ—10—11 ժ. մանկաբարձութեան, կանանց և երեխայոց հ.։
Ն. Տ. ՄՈՒԼԻՆ,—10—12 ժ. ականջի, կոկորդի և քթի հիւ.։
Մ. Գ. ԱՒԵՏԻՍԵԱՆ—11—12 ժ. մորթու, վեներակ., վիրաբուժութեան և միզասեռ. հ.։
Ա. Մ. ՓՈՒՂԻՆՕՎ—12—1 ժ. ներքին և երեխայոց հիւ. և ծաղկահատ.։
ԿԻՆ-ԲԺԻՇԿ Պ. Ս. ՋԻԼԲԵՐՇԱՑ—$12^1/_2$—$1^1/_2$ ժ. մանկաբարձ., կանանց և երեխայոց հ.։
Ա. Պ. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ—1—$1^1/_2$ ժ. ներքին և երեխայոց հիւ.։
Բ. Գ. ԱՂԱՍԱՐԵԱՆ—$1^1/_2$—2 ժ. ներքին և երեխայոց հ.
ԵՐԵԿՈՆԵՐԸ՝
ԿԻՆ ԲԺԻՇԿ Պ. Ս. ՋԻԼԲԵՐՇԱՑ—6—$6^1/_2$ ժ. մանկաբարձ., կանանց և երեխայոց հ.։
Ի. Ց. ՄԱՐՑԻՇԵՎՍԿԻ—6—7 ժ. ներքին և երեխայոց հիւ. և ծաղկ. հատ.։
Վճարը 50 կ.։ Չքաւորները ձրի։ Համախորհրդի (կօնսիլիումի) և օպերացիայի համար առանձին։
Հիւանդանոցի վերատեսուչ՝
Բժշկապետ Բ. Նախասարդեան
103. 0—123

ԲԺԻՇԿ
Ա. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՑ
Մասնագէտ սիֆիլիս, միզասեռական, վեներական և կաշուի հիւանդութիւնների։
Ընդունելութիւն ամեն օր { $12^1/_2$—2 ժ. ցերեկը, 5—7 ժ. երեկոյեան, Կանանց համար՝ 2—3 ժ. ց.
Հասցէն { Սօլօլակ, Բէբուտօվսկայա, № 33. Сололаки, уголъ Бебутовской и Паскевича, 32.
(Հ. ու. Կ.) 1124. 100—34

ԲԺԻՇԿ
Ե. Ի. ՄԻՆԱՍԵԱՆՑ
Ներքին, երեխայոց և ստամոքսա-աղիքային հիւանդութիւններ։
Պրոֆ. Mathieu-ի մասնագիտական կլինիկայից՝ Պարիզում։
Ընդունելութիւն (առաւ. ժ. 9—11. (երեկ. ժ. 5—7.
Ելիզավետինսկայա փող. № 39.
(Ա. Օ.) 1179. 100—26

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

„ԳՈՒՏՏԵՆԲԵՐԳ“
Գրավաճառանոցում վաճառվում է նոր լոյս տեսած, 3-դ բարեփոխված տպագրութեամբ
ԴԱՍԱԳԻՐՔ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ
Խանզադի և Վարդանեանի
Նախապատմական մարդը և հայկական առասպելներ, 31 պատկերներով և մէկ գունաւոր քարտէզով։
ԳԻՆՆ Է 50 Կ.
Դիմել Тифлисъ. книжн. магазинъ „Гуттенбергъ“.
(Օ. Մ.) 1279. 2—1

ԱԳԵՆՏ
Յ. Գ. ԽԱԼԱԹԵԱՆ
ՌԵԿԼԱՄՆԵՐ ԵՒ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
ընդունում եմ տեղական և օտար քաղաքների լրագիրների և ամսագիրների համար՝ ամենաձեռնտու պայմաններով, ՎՃԱՐԸ ՄԱՍ-ՄԱՍ։ Ընդունում եմ նոյնպէս կոմիսիոնական ամեն տեսակ պատուէրներ։ Ունիմ երկար տարիների փորձառութիւն։
Խնդրում եմ չը շփոթել ինձ միւս ագենտների հետ։
Հասցէն՝ Красногорская, 30. ТЕЛЕФОНЪ № 1041.
Պատուէրները կատարում եմ ճշգրիտ կերպով։
Անձամբ կազմում եմ ամեն տեսակ ռեկլամներ։
(Օ. Մ.) 1139. 25—22

Ներսիսեան Հայոց Հոգ. Դպ. Տեսչութ. Մասնաժողովը
սրանով յայտարարում է, որ նոյեմբերի 23-ին նշանակված է աճուրդ դպրոցի նոր շէնքի երկրորդ յարկի ճակատը (фасадъ) պատելու սրբատաշ քարով, մօտաւորապէս 300 քառ. սաժէն։
Աճուրդին մասնակցել ցանկացողները կարող են ստանալ բոլոր անհրաժեշտ տեղեկութիւնները և ծանօթանալ գործի տեխնիկական պայմանների, աճուրդի պայմանների և նախագծերի (проекты) հետ Ներսիսեան դպրոցի դիւանում, ամենայն օր ցերեկվայ ժամը 10-ից մինչև 2-ը. (Բարօնսկայա և Ներսէսօվսկայա փողոցների անկիւն)։
(Կ. Հ.) 1269. 2—2

Типографія „Экономія“, Рол. ... Ванк. ... № 2.